

२८१८

श्री रामेश्वरादि दक्षिणयात्रा वर्णन.

वनावि प्रसिद्ध करनार

जोशी हरिशंकर बापुजी.

योगगच्छतितीर्थानि योनपश्यतिदेवताः॥
अमौकल्पसहस्रेऽपि ऋणत्रयाक्षमुच्यते ॥१॥

अमदावादमध्ये

भाभानी छवेयीमां युनाछेटेड प्रिठिंग अने जनरल
अने सी कंपनी "लिमिटेड" ना प्रेसमां
रखुछोडलास जंजारासि छाप्पुं.

मेषत १९४३. सन १९८९.

प्रिमत ३०-४-०

૨૯૨૮

શ્રી રામેશ્વરાદિ દક્ષિણયાત્રા વર્ણન.

બનાવિ પ્રસિદ્ધ કરનાર
જોશી હરિશંકર બાપુજી.
યોનગચ્છતિતીર્થાનિ યોનપશ્યતિદેવતાઃ॥
અસૌકલ્પસહસ્રેડપિ ઋણત્રયાન્નમુચ્યતે ॥૧॥

અમદાવાદમધ્યે

મામાની હવેલીમાં ધુનાધટેડ પ્રિન્ટિંગ અને જ્વરલ
- એજન્સી કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં
સ્થુલોડસાત્ર ગંભીરમે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૩. સને ૧૯૮૬.

ક્રિંમત ૩૦-૪-૦

જૂમિકા.

હિંદુસ્થાનમાં આપણા આર્યલોકીનાં ચાર દિશામાં ચાર મુખ્ય ધામ છે તેમાં પૂર્વમાં શ્રી જગન્નાથજીની યાત્રા છે ને દક્ષિણમાં શ્રી રામચરની યાત્રા છે; તથા પશ્ચિમમાં દ્વારકાંની યાત્રા છે. ને ઉત્તરમાં બદ્રિનારાયણની યાત્રા છે. ને તે યાત્રાઓના અંગમાં રસ્તામાં જતાં તથા આવતાં ઘણા દેવ તથા તીર્થની ઘણી યાત્રાઓ થાય છે.

તેમાં હાલના વખતમાં પૂર્વ દિશા તરફ કાશી, ગયાજી, મધુરાં, અયોધ્યા તથા જગન્નાથજી વિગેરેની યાત્રા કરવાને ઘણા લોકો જાય છે. ને ત્યાંની સર્વ રીતબાતથી આપણા ગુર્જર લોક વાકે છે તથા ઉપર લખેલાં તીર્થના જે ગોર છે. તેમનાં માણસો પણ આપણા દેશમાંથી યાત્રા કરવા જનાર લોકોને મળે છે, ને તેમના સંગમાં તેઓ જાય છે, તેથી કોઈ વાતે હરકત પામતા નથી. પરંતુ તેવીજ રીતે દક્ષિણ યાત્રામાં એટલે રામચરની યાત્રા કરવા જનાર લોકોને માહિતી મળતી નથી. કેમકે ત્યાં આપણા દેશના લોકોમાંથી કોઈ કોઈ જાય છે તેજ કારણથી ગોરનો માણસ પણ આપણા દેશમાંથી મળતો નથી માટે આ ‘રામચરયાત્રા વર્ણન’ એ નામનું એક નાહાનું પુસ્તક લખવાનો વિચાર કર્યો છે. આમાં દક્ષિણયાત્રામાં જે જે તીર્થ તથા દેવ છે તેમનાં નામ તથા મહાત્મના પ્રમાણના શ્લોક સહિત સર્વ હકીકત થોડામાં યાત્રાજી લોકોને માલુમ પડે એવી રીતે લખી છે. અને આ પુસ્તક જે દક્ષિણ યાત્રા કરનારની પાસે હશે તેમને કોઈ વાતે અડચણ પડે તેમ નથી. તથા તે માણસને કોઈને પૂછવાની જરૂર રહેશે નહીં.

વળી યાત્રા કરવાથી શું શું ફળ થાય છે તે આપણાં શાસ્ત્ર પુરાણ તથા ઇતિહાસમાં ઘણું લખ્યું છે; તથાપિ ભાગવતના દશમસ્કંધના ઉત્તરાર્ધમાં ૭૬ મા અધ્યાયમાં લખ્યું છે કે બલ્લભ નામનો દાનવ શ્વિઓના યજ્ઞમાં બહુ વિશ્વ કરતો હતો તેથી શ્વિ લોકો બળદેવજીની પાસે જઈ તેમની પ્રાર્થના કરી ત્યારે તે શ્વિઓના કહેવાથી બળદેવજીએ તે બલ્લભ નામના દાનવને મારી નાંખ્યો છે.

તેનું પ્રાપ્તિ થત બળદેવજીને લાગવાથી બળદેવજીએ એક વર્ષ સુ-
ધામાં પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરી તેમાં ચારે ધામની તેમણે યાત્રા કરી
છે. તેનું વર્ણન છે તે બધું લખવાથી ભૂમિકા અડધા ગ્રંથ જેટલી
થઈ જાય માટે દક્ષિણ યાત્રાના વર્ણનમાં ફક્ત દક્ષિણ યાત્રા સં-
બંધી જ ને તિર્થ, દેવનાં નામ વિગેરેના શ્લોક છે; તેટલાજ લખ-
વા હીક છે; એવું સમજી તેટલા અત્રે લખ્યા છે.

શ્લોક.

ઉપસ્પૃસ્યમહેન્દ્રાદ્રૌ રામંદૃષ્ટાભિવાદ્યચ ॥

સપ્તગોદાવરીંવેણાં પંપાંભીમરથીંતતઃ ॥૧૨॥

સ્કન્દંદૃષ્ટાયયૌરામઃ શ્રીશૈલંગિરિશાલયમ્ ॥

દ્રવિડેષુમહાપુણ્યંદૃષ્ટ્વાદ્રિવેંકટપ્રભુઃ ॥૧૩॥

કામકોળીંપુરીંકાંચીંકોવેરીંચસરિદ્વરામ્ ॥

શ્રીરંગાશ્રયંમહાપુણ્યં યત્રસન્નિહિતોહરિઃ ॥૧૪॥

ઋષભાદ્રિહરેઃક્ષેત્રંદક્ષિણાંમથુરાંતથા ॥

સામુદ્રંસેતુમગમન્ મહાપાતકનાશનમ્ ॥૧૫॥

તત્રાયુતમદાદેનૂર્બ્રહ્મણેભ્યોહલાયુધઃ ॥

ઠતમાલાંતામ્રપર્ણીંમલયંચકુલાચલમ્ ॥૧૬॥

તત્રાગસ્ત્યંસમાસીનં નમસ્કૃત્યાભિવાદ્યચ ॥

યોજિતસ્તેનચાશીર્ભિરનુજ્ઞાતોગતોર્ણવમ્ ॥૧૭॥

દક્ષિણંતત્રકન્યાશ્રયાંદુર્ગાદેવીંદદર્શસઃ ॥૧૮॥

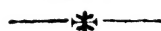
અર્થ—કલકતાથી ૧૨ ગાઉ ઉપર ગંગાસાગરનો સંગમ છે.

ત્યાંથી બળદેવજી મહેદ્ર નામના પર્વત ઉપર જઈ ત્યાં સ્નાના
ચમન કરી પરશુરામજીનાં દરશન તથા પૂજન કરી સમગ્રગોદાવરી
એટલે નાથક આગળ ગોદાવરી નદી છે તે તથા વેણાનદી કૃષ્ણ-
ગંગાથી એક ગાઉ ઉપર તે બેનો સંગમ છે તથા કિંકંધાની યા-
ત્રામાં પંપાસરોવર આવેછે; તે તથા બીમરથી નદી, તેમાં સ્નાન
કરી કાર્તિક સ્વામીનાં દર્શન કરી ત્યાંથી બળદેવજી જેમાં મલ્લિકા-
ર્જુન મહાદેવનું સ્થાપન છે એવા શ્રી પર્વત ઉપર ગયા ત્યાંથી
દ્રવિડદેશમાં મહાપુણ્યવાન વૈકટપરવત જેને હાલમાં વિંધ્યાચળ
કહેછે તથા વૈકટનો બીજો અર્થ બાલાજી પણ થાય છે.
તેમનાં દર્શન કરી ત્યાંથી કામ કોણી નદી તથા કાંચીપુરી
એટલે શીવકાંચી તથા વિશ્નુકાંચીની યાત્રા કરી નદીઓમાં
ત્રેષ્ઠ એવી કાવેરી નદીમાં સ્નાન કરી જ્યાં ભગવાન નિત્ય રહેલા
એવા પુણ્યકારી શ્રીરંગ નામના મહાવિષ્ણુનાં દર્શન કરીને ત્યાંથી
રાવળ નામના પર્વત પ્રત્યે તથા વિષ્ણું ક્ષેત્રમાં જઈ દક્ષિણ મથુરાં
એટલે જેને હાલ મધરા શહેર કહેછે ત્યાં ગયા ત્યાંહાંથી સમુદ્ર
સેતુ એટલે સમુદ્રમાં જ્યાંહાં ભગવાને પુલ બાંધ્યો છે ત્યાંહાં ગયા,
તે તીર્થ મહાપાતકને નાશ કરે તેવું છે. તેમાં સ્નાન કરી બળદેવ-
જીએ દશ હજાર ગાયો બ્રાહ્મણોને આપીને ત્યાંહાંથી કૃતમાલા
નદી તથા તામ્રપર્ણી નદીમાં સ્નાન કરી ત્રેષ્ઠ એવા મલયપર્વત ઉપર
ગયા ત્યાંહાં અગસ્ત રહિનું સ્થાન છે. તેમનાં દર્શન તથા વંદન
કરી તેમનો આશિરવાદ તથા આસ્તા લઈ દક્ષિણ સમુદ્ર પ્રત્યે
ગયા; ત્યાં કુર્ગાદેવી એવી કુમારી કન્યાનાં દરશન કરી આગે કેરલ
દેશમાં ગયા છે. એવી રીતે યાત્રાનું ઘણું મહાત્મ્ય છે. તથા યા-
ત્રાકરવાથી ઘણી જાનનાં પાતક દૂર થાયછે. માટે આ લઘુ પુસ્તક
સહાયતાથી આપણા આર્ય બંધુ પોતાની મનકામના પૂર્ણ કરી
એવી આશા છે.

દક્ષિણ દેશમાં મુંબઈ, પુના, નાથક, ત્રંબક તથા પંડરૂ-
સુધી આપણા દેશની બાષા તે દેશની બાષામાં બોલેલી છે. એવા
ત્યાંહાંના લોકો આપણા દેશની બાષાના શબ્દો સમજે છે.

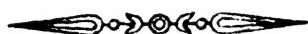

આપણા લોકો તેમની બાપાને સમજી શકે છે. તેથી જાણુશ બાવ
જેવા આપવાનો બ્યવહાર સારી રીતે ચાલે છે. પરંતુ નાશકથી અ-
ગાડી જેમ જેમ દક્ષિણમાં જઈશું તેમ તેમ ત્યાંની બાપા બિલકુલ
આપણાથી જુદી આવે છે. તે એવી કે ત્યાંના લોક બોલે તેમાં
આપણે સમજીએ નહીં ને આપણે બોલીએ તે ત્યાંના લોક ન
સમજે. તેથી જાણુશ બાવ જેવા આપવાને ઘણી હરકત પડે છે. માટે
તે દેશની બાપાના શબ્દો સંખ્યા રૂપિઆ, આના, અનાજ તથા
પરચુરણ જાણુશે વિગેરેના ઘણા શબ્દો અમે લખ્યા છે.

હ. આ.

શ્રીરામેશ્વરાદિ દક્ષિણ યાત્રાવર્ણન.

રામેશ્વરની યાત્રા કરનાર મનુષ્યોનું પ્રથમ મુખ્યધમાં જવું યાવ
છે. એ શહેર ઘણું મોટું અને સુંદર છે. અમદાવાદથી ત્યાં સુધીનું
રેલબાડું ૩૪-૦-૦ લે છે. તેમાં મુખ્ય દેવ-મુંબાદેવી, બૂલેશ્વર, વાલ્મી-
કેશ્વર, તથા મહાલક્ષ્મી છે. તેઓનાં દરશન કરી પોતાની ઇચ્છા
પ્રમાણે ખેચાર દિવસ રહી ત્યાંથી નાશક જવું. મુંબઈથી નાશક સુધીનું
રેલબાડું ૩૧-૮-૦ લે છે, દરેશનથી નાશક ત્રણ ગાઉ છે. એ શહેરમાં
ત્રાંબા પીતળનાં તથા દેવસેવા કરવાનાં વાસણુ ઘણાં સારાં ને સસ્તાં
મળે છે. તેમાં મુખ્ય તીર્થ ગોદાવરી છે. તેના કિનારા ઉપર આ-
પણા દેશના શ્રીમાન્ બાટીઆ લોકોની બંધાવેલી ધર્મશાળાઓ
ઘણી છે, તેમાં યાત્રાળુ લોકો ઉતરે છે. તે ધર્મશાળાઓની પછાડી
નજીકમાં એક યુક્ત છે. તેમાં પેસતાં માણસ દીઠ એક એક પૈસા
કર લે છે. તેમાં દીવો લઈ એકેક માણસથી જવાય છે. તે યુક્તમાં
મહાદેવજીનું એક બાણ છે, તે જળાધારી સુદાં છે. તેના સામે રામ,
સીતા, ને લક્ષ્મણજીની મૂર્તિઓ છે. ધર્મશાળા પાસે કાર્તિક સ્વામીનું
મંદિર છે. તથા એક મોટા મંદિરમાં રામ, સીતા, ને લક્ષ્મણની
મૂર્તિઓ છે. ત્યાંથી આશરે એક ગાઉપર લક્ષ્મણજીનું તપોવન છે
ત્યાં ગોદાવરી ને કપિલગંગાનો સંગમ છે, તથા લક્ષ્મણજીની મૂર્તિ
છે, તથા એક મોટા હનુમાન છે.

નાશકથી ત્રણ ગાઉ ઉપર પાંડવયુક્ત છે. ત્યાં પર્વત
અડધા કોથનો અઢાવ છે. તે પર્વતમાં મોટી યુક્તઓ ઢોરી કાઢી
તેમાં પાંચ પાંડવની મોટી મૂર્તિઓ છે. ત્યાં તૈલંગી જેવા આ-
રમાં પથ્થર ઉપર લખેલા પ્રાચીન લેખ છે. એ સ્થાન ઘણું જ
લાયક છે.

નાશકથી ત્રયંબક ૧૨ ગાઉ છે. તેમાં મુખ્ય દેવ ત્રયંબકેશ્વર છે. તેમનું મંદિર મોટું ને શુંદર છે. ત્યાં નીલ પર્વત ઉપર નાના મંદિરમાં નીલાંબિકા દેવી છે. ત્યાં ૭૧૨ પગથીઆં ચઢીને પર્વત ઉપર ગંગાજીની મૂર્તિનાં દરશન થાય છે. તેમના મુખમાંથી જળ નીકળે છે, તેજ ગોદાવરીનું મુખ તથા ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. તેને ગોદાવરીનું “ગંગાદ્વાર” કહે છે. ત્યાં એક કુંડ છે તેમાં યાત્રાળુ લોક સ્નાન કરે છે, તથા કોલાંબિકા દેવીનાં દરશન કરે છે. ત્યાં ગામમાં કુશાવર્ત એ નામનો કુંડ છે, તે ઉપર આરુ થાય છે. બીજા તીર્થ એ નામનું એક તલાવ છે, કાંચન તીર્થનો કુંડ છે. તથા કનખલ તીર્થનો કુંડ છે. તેમાં સ્નાન કરવાથી મોટું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. એ વીશે એક પ્રાચીન પુરાણનો શ્લોક અત્રે લખ્યો છે.

શ્લોક

ગંગાદ્વારે કુશાવર્તેન્નિલ્વકેનીલપર્વતે ॥

સ્નાત્વા કનખલે તીર્થે પુનર્જન્મનવિવ્યતે ॥૧॥

અર્થ—ગંગાદ્વાર, કુશાવર્ત, બિલ્વક, નીલપર્વત તથા કનખલ એ પાંચ તીર્થમાં સ્નાન કરવાથી ફરી જન્મ પ્રાપ્ત થતો નથી.

ત્રયંબકેશ્વર મહાદેવની ૧૨ જ્યોતિર્લિંગમાં* ગણુત્રી છે જ્યોતિર્લિંગ મહાદેવનાં દરસન અથવા નામ સ્મરણ કરવાનું બહુ પુન્ય લખે છે, તથા તેમનો પ્રસાદ પણ લેવાય છે.

૧૨ જ્યોતિર્લિંગ ક્યાં ક્યાં છે ને તે કીયા દેશમાં છે તેના પ્રણાના શ્લોક ૪ અત્રે લખ્યા છે.

૬

શ્લોક

તેસૌરાષ્ટ્રે સોમનાથશ્ચ શ્રીશૈલે માલિકાર્જુનમ્ ॥

ઉબ્જયિન્યામહાકાલમૌકારમરેશ્વરમ્ ॥૧॥

* જે બાણ પ્રધિવિમાંથી પોતાના મળે નિકળે છે તેને જ્યોતિર્લિંગ કહે છે.

પર્યહ્યાંવૈદનાથશ્ચડાકિન્યાંભીમશઙ્કરમ્ ॥

સેતુબ્રન્વેતુરામેશનાગેશંદાસકાવને ॥૨॥

વારાણસ્યાન્તુવિશ્વેશં ત્ર્યમ્બકંઘૌતમીતટે ॥

હિમાલયેતુકેદારં ઘુમ્ભેશંશિવાલયે ॥૩॥

एतानिज्योतिर्लिङ्गानिसायंप्रातःपठेन्नरः

सप्तजन्मकृतंपापंस्मरणेनविनश्यति ॥૪॥

ત્રયંબકેશ્વરનાં દર્શન કરવાથી તત્કાળ પાતકનાથ થાય છે તેનો શ્લોક પણ અત્રે લખ્યો છે.

શ્લોક

सह्याद्रिशीर्षेविमलेवसंतं गोदावरीतीरपवित्रदेशे ।

यद्दर्शनात्पातकनाशमाश्रु प्रयातितंत्र्यम्बक

मीशमीडे ॥૧॥

નાથકથી પંદરપૂર જતાં કુરવાડી સુધી રેલ છે, ત્યાં સુધીનું બાકું ૩-૫-૦ છે. કુરવાડીથી ૧૨ ગાઉ પંદરપૂર છે ત્યાં બળદની ગાડીમાં બેશીને જવાય છે. એ શહેર જમ ગંગા કિનારા ઉપર કાશી છે તેમ સંકુભાગા નદીના કિનારા ઉપર છે. નદીની વચ્ચેમાં વિક્ક-લનાથજીનાં પગલાં છે, તે ઉપર આજ્ઞ પિંડદાન થાય છે. ત્યાં માં કરનાર માણસ પાસેથી આજ્ઞના સામાનના કરીને રૂ.૨-૧૦-૦ લેઈ કારણ કે આજ્ઞનો સામાન ગોર પોતાના ઘેરથી લાવે છે તે ગાઉ લોક તથા તેની આસપાસના લોકો દરવર્ષમાં માર્ગશીર્ષ માસ પોતાને ઘેરથી રસોડા કરી ત્યાં લાવી પગલાંને ધરાવીને જમે છે. તથા કેટલાક લોક ત્યાં રસોડા કરી નૈવેદ્ય ધરાવીને જમે છે.

પંદરપૂરમાં વિક્કલનાથજીની મૂર્તિ બે બૂજવાળી છે તે કેડ ઉપર બે બૂજ ધારણ કરીને ઉભા છે તથા કૂંચ વર્ણ છે. તેમનું

મંદિર ચિખરખંધી તથા ત્રણદ્વારનું છે, તેમાં ૩૨ થાંભલાનો મંડપ છે. તથા એક થાંભલો ૩૫ મઢલો છે; તેને લોકો ભેટ છે.

વિઠ્ઠલનાથજીના મંદિરમાં બીજાં ઘણાં મંદિરો છે, તેમનાં નામ અખે લખ્યાં છે. રૂકમણિ, સત્યભામા, લક્ષ્મીજી, તથા જંજીવતી એ ચાર પટરાણીઓનાં મંદિર છે, તથા બળદેવજી, મહાદેવજી, ગરુડજી, હનુમાનજી એમનાં પણ મંદિર છે; નારદજીની મૂર્તિ ગોખ-લામાં ખસાડેલી છે, મંદિરમાં પેસતાં ડાબે હાથે એક વડું વૃક્ષ છે, તેના પાસે ઓરડીમાં નરસિંહ મહેતા તથા રામજીની મૂર્તિ છે, તેમાં બીજા દેવની ઘણી મૂર્તિઓ છે, મંદિરમાં પેસતાં જમણા હાથ બહારી સામે ચોખા બગતની મૂર્તિ છે.

પગથિયા ઉપર નામદેવજી નામના એક ભક્તરાજનું મુખ્ય પીત્તળથી મઢેલું છે, મંદિરમાં ૮૪ દેવીની મૂર્તિઓ ભીંતમાં છે, તેને યાત્રાજી લોકો ખરડો ધસે છે તેથી તેમની યાત્રા પૂરી થાય છે. એવું ત્યાંના લોકો કહે છે.

વિઠ્ઠલનાથજીને ચારેવર્ણના લોકો ભેટ છે ને ચરણમાં મસ્તક મૂકી નમસ્કાર કરે છે, તેથી વિઠ્ઠલનાથજી તેમનું પાપ બાળી કલ્યાણ કરે છે. ચરણ સ્પર્શ કરવાના ૩૧-૪-૦ પુનર્જનિ આપવા પડે છે;

ત્યાંના સર્વ બ્રાહ્મણો પોતાને ધરથી જ રસોઈ કરી હોય તે યાજ્ઞમાં પૂરી વજ્રથી ઢાંકી પવિત્રતાથી મંદિરમાં લાવે છે; ત્યાં મહારાજને નૈવેદ્ય ધરાવીને તે નૈવેદ્ય પોતાને ધેર લઈ જાય છે; એમ દરરોજ નૈવેદ્ય ધરાવાનો ચાલ છે, દર માસે અજવાળી એકાદશી પર જાત્રા બરાય છે ત્યાં ઘણાં માણસો દર્શનને આવે છે. ત્યાં શ્રી બ્રહ્મ એટલે મોટા શબ્દથી બજન કરે છે, તથા હરદાસની કથાનો

ગીત ચાલે છે, તથા ભક્તલોકો એક હાથમાં તંત્રીને બીજા હાથમાં તાલ તથા પગે ધુધરા બાંધી નાચે છે, ફરે છે ને લોકોને ઉપદેશ કરે છે તથા મંડળીઓ હાથમાં ધન્યો લઈ ફરે છે, ને પરસ્પર લોકોમાં નામ સ્મરણ મોટા ઘાંટા કાઢીને કરવાનો ચાલ છે; ને તેજ નામ સ્મરણ કરવું એ કળિયુગમાં મુખ્ય છે, એમ માને છે. જે વિઠ્ઠલ

વિઠ્ઠલ એવો મોટો ધાંટો કાઢીને બજન કરેછે તથા “જય જય વિઠ્ઠ-
લ્યા રૂમયે” એ નામનું બજન કરવાનો બહુ ચાલછે. શ્રી વિઠ્ઠલ-
નાથજીની સ્તુતિ તથા વર્ણનના કેટલાક શ્લોક અત્રે લખ્યાછે.

શ્લોક

વિશાલલોલલોચનં ભવાબ્ધિભીતિમૌચનમ્ ।

વિશુદ્ધકૌસ્તુભંમણિં સ્વકીયવંક્ષાસિપ્રભુમ્ ॥

ધરન્તમાદિકારકં પપુંચવિશ્વહારકમ્ ।

નમામિદીનવત્સલં હરિકૃપાલુવિકૃલમ્ ॥૧॥

અમન્દમઝ્જુગુઝ્જનં મુનીન્દ્રયોગભઝ્જનમ્ ।

નિનાદયંતમદૂતં સુવેણુમિન્દ્રસંસ્તુતમ્ ॥

સ્વમક્ષપક્ષરક્ષકાંવિપક્ષપક્ષમક્ષકમ્ નમામિદીન ॥૨॥

પુરેદશતિનુર્ધૃતાનમુક્તિદેતિદર્શકમ્ ।

કરદૂયંકઠિસ્થલેદધાનમીડ્યમીશ્વરમ્ ॥

નેવીનમેઘમણ્ડલીમનોહરંપરંવરમ્ નમામિદીન ૦૩

જનિચ્છિદંજરાચ્છિદંમૃતિચ્છિદંતમચ્છિદમ્ ।

ભિદાચ્છિદન્તકાચ્છિદંસુરેશાદિદ્ચ્છિદાચ્છિદમ્ ॥૪॥

કલિન્દનન્દિનીતટેપ્રસારિતાતિચાતુરિમ્ ।

નમામિદીન ૦ ॥૪॥

નિલિમ્પવૃંદદુઃખભિન્નદીવિધૌતપાદકમ્ ।

વિભાતરત્નમૌક્તિકાદિભાવિભાતપીઠકમ્ ॥

નખપ્રભાદિલાઙ્ગિજતૈદુશૂલિપૂજ્યમીશ્વરમ્
નમામિદીન ૦ ॥૫॥

સુપાણ્ડુરંગપંચકંસુરારિકીર્તિમંચકમ્ ।
પઠેત્કૃપાલુવિઘ્નલંહાદિસ્મરનૃવિનિર્મલમ્ ॥
હરેશ્વતાળ્ડવેરતોગતાગતાદ્વિનિર્ગતો ॥
ભવૈદ્વાઙ્ચિમુત્તરન્નરોવરોનૃવૌચિરાત્ ॥૬॥

વિઘ્નનાથજીથી આગળ દક્ષિણ દેશમાં રામેશ્વરની યાત્રાએ જો લોકો જાય તેમને જાણવા લાયક હકીકત અત્રે લખીએ.

દક્ષિણ યાત્રાએ જવું ત્યાં આમલી અવયશ્ય યાત્રાવાળા લોકો-એ ખાવી. ન ખાયતો પ્રકૃતિ સારી રહેતી નથી.

દક્ષિણ દેશમાં આસો મહિનાથી વરસાદ વરસેછે માટે માર્ગ-શીર્ષ માસમાં જો યાત્રાએ જાય તેને વરસાદથી બહુ હરકત થતી નથી તથાપિ મીણિયું તથા વરસાદની છત્રી રાખવી જરૂરનાં છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓને સોળ હાથની સાડી પહેરવાનો ચાલ છે, ને ઓળા તથા ઘાઘરો પહેરવાનો ચાલ નથી ત્યાંના લોકો પુરુષ માત્ર એક ધોતિયું ને એક ઓઢવાને ઉપરણો અથવા ધોતિયું રાખેછે, બંડી, અંબરજું, પાઘડી અથવા ટોપી એમાંથી કાંઈપણ પહેરવાનો ચાલ નથી.

આ દક્ષિણ દેશમાં ખારે માસમાં ટાઢ તો કદી વાતીજ નથી. કૈતાળામાં તાપ ધણું પડેછે. ત્યાં કેળાં, નાજિયેર બહુ સસ્તાં મળેછે તથા પાન એક પૈસાનાં ૫૦ ઉપર મળેછે; ત્યાંના લોકોના શરીરનો હું ઘણે બાજે કાળોછે. એ દેશમાં ઓખા, દાળ, આમલી, દૂડો, છાશ, કઢી ને શાક, એટલી વસ્તુઓ નિત્ય ખવામાં વપરાયછે. જીર્ણ પકવાનો તથા ઘઉં બાજરી વિગેરેના કાંઈ પદાર્થ કરતા નથી ને ત્યાંના લોકો ઘઉં ખાવાથી માંદા પડેછે માટે તેના સાચું જોતા નથી ગરીબ લોકોતો આમલીનું પાણી મરચાં ને મીઠુનાંખી ઉઘાળીને એકલા બાત જીવું ખાયછે, ત્યાં ઓખા જે જાતના મળેછે તેમાં એક જડા

ને લાલ મળેછે. હમેશ તો તેજ આવેછે ને બીજા ઝીણા મળેછે તે કોઈ વખત વાપરેછે. આપણા દેશ જેવા ઉત્તમ ચોખા દક્ષિણ દેશમાં મળતા નથી.

તહિં જે વિષ્ણુ તથા શિવજીનાં મંદિરો છે તે દેવને પણ ફક્ત લાલ ચોખા રાંધીને ધરાવેછે, કોઈ મંદિરમાં ૫ મણ, કોઈમાં ૧૦ મણ, કોઈમાં ૨૦ મણ, કોઈમાં ૫૦ મણ, એવી રીતે દરરોજ નવેણ ધરાવીને સેવકમંડળી તે ભાતના ગોળા કરીને પોતાને ઘેર લઈ જાય છે, તથા સાધુ વિગેરેને પણ આપેછે.

એ દેશની સ્ત્રીઓનો એવો ચાલ છે કે સવારમાં ઉઠીને દાતણુ વિગેરે કરીને પોતાના ઘરમાં વાસીડું વાળીને આંગણા આગળ વાસીડું વાળેછે પછી ઘરમાં તથા ઘરની બહાર આટલા ઉપર ને આંગણાની જગાએ ગાયનું છાણુ તથા માટીનું પાણી જાડું કરીને રોજ છાંટીને જગા પવિત્ર કરેછે; બાદ ઘરનાં પગવિયાંની આસપાસ છાણુ અથવા માટીની નાની ગોળીઓ ઉપર ફૂલ મૂકે છે. તેથી બહુ શોભા દેખાયછે. ને આંગણાની જગાએ ઘોળા રંગનાં ચિત્ર કાઢે છે. તે દેશની સ્ત્રીઓ ચિત્ર કાઢવામાં બહુ ચતુર હોયછે. પછી માયાના કેશમાં તેલ ધાલીને ઓળી કરી કુવા, કુંડ, નદી અથવા તળાવ ઉપર જાયછે. જહાવા જતાં પહેલાં શરીરે તેલ ઓળીને એક હળદરનો ગાંઠીઓ લઈને ઉપર કહેલાં જળનાં સ્નાનકે જાય છે, ત્યાં પત્થર ઉપર હળદરનો ગાંઠીઓ ધસીને મોઢે, પગે, છાતીએ, અંતે હાથે ઓળેછે. બાદ સ્નાન કરી જે વસ્ત્ર પ્રથમ પહેરેલું હોય તેનું તેજ એકજ વસ્ત્ર બીનું ને બીનું પહેરીને એક ગાગર પાણી ભરીને પોતાને ઘેર આવેછે, પછી પવિત્રતાથી સુકવેલી સાડી પહેરેછે. એકું દરરોજ કરેછે; તે દેશનો એ નિત્ય ચાલ છે એવું સમજવું.

વિકલનાથજીથી મોહીરનું સ્ટેશન ૧૨ ગાઉ છે ત્યાં બળદગાડીથી જવાયછે ત્યાંથી કૃષ્ણ ગંગા સુધીનું રેલવે ભાડું રૂ. ૨-૨-૦ છે, ત્યાં આરૂ થાય છે; તે ક્યારાશીનો બૃહસ્પતિ હોય તે વખતે તેમાં સ્નાનનું માહાત્મ્ય ધણું લખેછે. વળી કેટલાક લોકો તો જ્યાં સુધી કન્યાગત બૃહસ્પતિ રહેછે ત્યાં સુધી ત્યાં વાસ કરેછે. ત્યાં દાન

પ્રણયનું બહુ કાળ લખેછે; અહિંથી રામેશ્વરમાં રહેનારા ગોરનો ગુ-
માસ્તો મળેછે ને તે યાત્રિકોના સંગમાં પોતાના અર્યથી રામેશ્વરસુધી
જાયછે તે ગુમાસ્તાને તે દેશની બાપા તથા આપણી બાપા આ-
વડેછે માટે તેને સાથે રાખવાથી ઠીક પડેછે. વળી રામેશ્વરના મા-
ર્ગમાં બીજી જગ્યાઓ કેટલીક રેલવે સ્ટેશનના સંબંધમાં આવેછે;
ને કેટલીક બળદ ગાડીથી જવાય છે; માટે તે ગુમાસ્તો બોમિયો
હોવાથી તેને સર્વ જગ્યાઓનાં સ્થાનકોમાં સાથે રાખવો એ જરૂરનું
છે. તે પોતાની ગરજ સાથે આવે છે પણ યજ્ઞમાનને એ ગુમાસ્તો
એવું સમજાવેછે કે બીજી યાત્રાઓ વળતી વખતે કુરળે ને પ્રથમ
રામેશ્વરનાં દર્શન કરવા ચલો ને પછી તમારી સાથે પાછા વળતી
વખતે હું આવીશ ને સર્વ બાકીની યાત્રાઓ કરાવીશ. એવી રીતે
કહીને પછી યજ્ઞમાનની સાથે આવતો નથી માટે પ્રથમ સર્વ જગ્યા-
ઓ કરીને છેવટે રામેશ્વર જાય તો તે ગુમાસ્તો સાથે હોવાથી
ઠીક પડે છે.

કૃષ્ણગંગાથી ત્રિપતીના સ્ટેશન સુધીનું રેલવે બાકું રૂ ૩-૦-૬
છે. સ્ટેશનથી ત્રિપતી ગામ ૩ ગાઉછે; ગામમાં રામચંદ્રજીનું
મંદિર છે. તથા ગોવીંદ રાજ શેષસાધનું મોટું મંદીર છે તેમાં
ધાત્રીની ઘણી મોટી મૂર્તિ છે. તેજ મંદિરમાં લક્ષ્મીજીનું જૂઠું
નાનું મંદિરછે. તથા એક વિદ્યાશાળા છે; તેમાં બાકરણ, ન્યાય
તથા વેદ બજાવેછે, ને બાકરણના ગુરુ કાવ્ય પણ બજાવેછે. પં-
ડિતોના પગાર વિગેરેનો અરચ શ્રી બાલાજીના મંદિરના ઉપરી મહાંત
બાવાજી તરફથી મળેછે; ગામમાં બીજું લક્ષ્મીજીનું સ્વતંત્ર મોટું મં-
દિર પણ છે. પહાડમાંથી જળની મોટી ધારાઓ પડેછે. તેને કપિલ
ધારા કહેછે. તે પોષવાથી એક કુંડ બરાબ છે તે કુંડ મોટો છે; તથા
તેમાં સ્નાનનું મહાત્મ્ય બહુ લખેછે. ત્યાં આઠ પણ થાયછે. કુંડ
ઉપર કપિલેશ્વર મહાદેવનું મંદિર છે તથા કપિલ ત્રિવિંદી મૂર્તિએ
એને કપિલ તીર્થ કહેછે. ત્રિપતી ગામ મૂઝ્યા પછી ૭ ગાઉ ચઢાવનો
પર્વત આવેછે. તેમાં પગથિયાં કેટલાંક ચઢવાનાં છે તથા કેટલીક
રસ્તે સડક જોવાંછે, બાદ પહાડમાં ઉતરવાનાં પગથિયાં આવેછે, પ-

છી ચઢવાનાં છે. તે પર્વત ઉપર બાલાજીનું મોટું મંદિર છે, ત્યાં મોદીની કુકનો છે ત્યાંથી સીધું વગેરે યાત્રાજી લોક વેચાથી લે છે, ત્યાં કેટલાક મનુષ્યો રહે છે. બાલાજીની મૂર્તિ મોટી છે તથા તેમનાં દર્શન વેગળેથી થાય છે ને પુજારી સિવાય કોઈને અડવા દેતા નથી. તહિં બીચડી બાત વિગેરેનું નૈવેદ્ય દેવને ધરાય છે તે પ્રસાદ તહિંના પુજારી વિગેરે રામાનુજ સંપ્રદાયના બ્રાહ્મણો વેચી ખાય છે. ડુંગર ઉપર પાપ વિમોચની નદી છે; તેમાં પાપી પુરુષ સ્નાન કરે છે તો પછી તેનું પાણી મેલું દેખાય છે ને ધર્માત્મા સ્નાન કરે છે તો પછી પાણી સફેદ દેખાય છે. ત્યાં આકાશ ગંગા છે; બલાજીના મંદિર પાસે ચક્રધારા તીર્થ એ નામનો એક મોટો ડુંડ છે તેનું જળ સફેદ છે. ત્યાં પાંડવ ગંગા પણ છે; તે દેશના લોકો બાલાજીની બાધાના નિમિત્તથી ત્યાં બાધા ઉતારવા આવે છે; બાધા નિમિત્તે તે દેશના પુરુષ તેમજ ડુંવારી, પરણેલી, રહેલી સ્ત્રી તથા બાળબચ્ચાં સૌ સર્વ માથાના કેશ ચુંડાવો નાંખે છે. તે પહાડ ઉપર દેવની સામી-પ્યમાં બારે માસ લગ્ન થાય છે; કોઈ મનુષ્યને લગ્નના માસ સિવાય બીજા માસમાં અગત્યથી લગ્ન કરવું હોય તો કરાય છે. એનો બાધ નથી. તેનું પ્રમાણ ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. એ પહાડ ઉપર ચઢવાને અશક્ત માણસ હોય તેને બાડે ડોળાઓ મળે છે.

બાલાજીથી દક્ષિણ બાજુએ રામેશ્વરને રસ્તે બાર ગાઉ બાજુ ગાડીએ જતાં કુમાર સ્વામિની યાત્રા છે. પહાડમાં મોટા મંદિરમાં કુમારસ્વામીની મોટી મૂર્તિ છે તે કૃષ્ણવર્ણની તેજસ્વી છે તેનાં શિષ્યોને દર્શન થતાં નથી.

ત્રિપતીના મેશ્વરથી શિવકાંચી સુધીનું રેલવે બાડું ૩૦-૧૦ સે છે; શિવકાંચીમાં મહાદેવજી પૃથ્વીમય છે.*

શિવકાંચીથી ૧૫ કોસ તેજ શહેરમાં વિશ્ણુકાંચી છે; તે એક મોટું મંદિર છે; તેના મેડા ઉપર વરદરાજ એ નામની બન-

* પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, ને આકાશ એ પાંચ મહાભૂત ગણાય છે. બિજા બિજા સ્થળમાં બિજા બિજા પંચમહાભૂત રસપ્રમય શિવલિંગ જળાધારી સહિત હોય છે, આ પૃથ્વીમય છે.

વાનની ચારખુજની મૂર્તિ છે. તેમના પુજારી રામાનુજ સંપ્રદાય-
વાળા બ્રાહ્મણો છે. તેજ મંદિરમાં લક્ષ્મીજી નૃસિંહજીની મૂર્તિઓ છે.
વિષ્ણુકાંચીમાં મંદિરથી થોડેક દૂર વેગવતી એ નામની નદી છે.
નદીના સામે કિનારે મહાપ્રખુજની એક છે. શિવકાંચી તથા વિ-
ષ્ણુકાંચી, એ સાતપુરીમાની એક પુરી છે. તેનાં દર્શનથી મોક્ષ થાય
છે. તે વિષે એક શ્લોક આવે લખ્યો છે.

શ્લોક

અયોધ્યામથુગમાયાકાશીકાંચીઅવન્તિકા ।

પુરીદ્વારામર્તીચિવસર્વેતેમોક્ષદાયકાઃ ॥૧॥

અર્થ—અયોધ્યા, મથુરા, હરદ્વાર, કાશી, કાંચી, ઉજ્જૈન, દ્વા-
રકા, એ સાત પુરી કહેવાય છે તેની યાત્રા કરવાથી મોક્ષ થાય છે.

શિવકાંચીમાં અમરેશ્વર એ નામના પૃથ્વીમથ શિવજીનું મોટું
મંદિર છે તેમાં ચારે તરફ પ્રદક્ષિણામાં જળાધારી સહિત શિવલિંગ
ઘોડે ઘોડે ધણાં છે. તે પ્રદક્ષિણા પુરી થાય ત્યાં સુધી શિવજીનાં
દર્શન થાય છે તથા ૧૪ જોગણીઓની મૂર્તિઓ છે તથા એક મોટું
શિવલિંગ છે. તે લિંગ ઉપર ધણાં શિવલિંગ છે તેને કાંટીલિંગ કહે
છે. તેમાં પોટીઓ ધણોજ મોટા છે. એ અમરેશ્વરનું શિવલિંગ
વાહુકાનું છે તથા કૃષ્ણવર્ણ છે. તેમનું પૂજન જળથી થતું નથી.
જળાધારી ઉપર પૂજન વિધિપૂર્વક થાય છે, તથા તેમની પછાડો
ગોખલામાં અંખિકા સહિત શિવજીની મૂર્તિ છે. એ શિવાલયની
પાછળ એજ મંદિરમાં આંખાનું મોટું વૃક્ષ છે. તેની ચાર શાખા
ચાર વેદરૂપે છે. તે શાખાઓ ઉપર રૂળ જુદા જુદા આકારવાળાં
તથા જુદા જુદા સ્વાદવાળાં થાય છે એવું ત્યાંના બ્રાહ્મણો કહે છે.

જા વર્ષનું પ્રાચીન આશ્વવૃક્ષ છે. તે આંખાના વૃક્ષ નીચેથી અ-
રેશ્વર મહાદેવજી પ્રગટ થયા છે. અમરેશ્વરજીના મંદિરમાં જાજી
૧૬ નાનું મંદિર છે. તેમાં શિવજી તથા પાર્વતીજીની મૂર્તિઓ
હાનુ છે તેને જોગમૂર્તિ માને છે તેની પંચામૃતથી વિધિપૂર્વક

૧ ડાકોરજીના મંદિરમાં મોટી મૂર્તિ રણછોડજીની રહે છે તે
મિથર હોય છે. તથા એક લાલજી એ નામની ધાતુની નાની મૂર્તિ
રહે છે તેને પારણામાં ગુલાવે છે. હિંદોળામાં બેસારે છે વિગેરે જોગ
કરાવે છે તેને જોગમૂર્તિ કહે છે.

પૂજા થાયછે. તે ચર છે. તેનો વરધોડો ઓચ્છવના દિવસમાં પા-
લખી વિગેરેમાં પધરાવીને ચઢાવેછે તથા વિધિપૂર્વક ઓચ્છવ કરેછે.

ત્યાં ૭ વારના સાત કુંડ મોટા તળાવ જેવા છે. તેમાં સર્વ
લોકો સ્નાન કરેછે. તેમાં થનીવારના કુંડનું નામ સર્વ તીર્થ છે. તે
ઉપર આદ્ય થાયછે. એ કુંડનું મહાત્મ્ય બીજા કુંડો કરતાં વધારે છે.
ગામમાં ૧૮ બાલાજીનાં મંદિર પ્રથક્ પ્રથક્ છે તથા ૧૦૮ શિવાલયછે.

અમરેશ્વર મહાદેવજીની સ્તુતિ વિશે.

શ્લોક

મૂલેચૂતમહીરૂહસ્યનિવસન્મૂલંજગત્સમ્પદાં

મોહાપાયરસાયનંપ્રણવતાંમુઘેદુચૂડામણિઃ॥

કામાક્ષીકઠિનસ્તનાઙ્કિતવપુર્વ્યાખ્યાતકામાગમઃ

કલ્યાણંસતતંકરોતિભગવાન્કાઞ્ચીપુરીનાયકઃ૧

શિવકાંઓમાં એક કામાક્ષી દેવીનું મોટું મંદીર છે તે દેવીના
પાસે એક ગોળ કુંડ જેવું કરેલું છે; તેમાં શાળાગ્રામ શિલા ઉપર
શ્રીયંત્ર છે. તેની પૂજા ત્યાંનો પૂજારી વિધિપૂર્વક કરેછે.

શિવકાંઓથી ચંગલપેટના સ્ટેશન સુધીનું રેલવે ભાડું રૂ. ૩૦-૪-૦
પડેછે. ત્યાંથી ૫ ગાઉ પક્ષી તીર્થછે ત્યાં બળદ ગાડીમાં ખેસીને
જવાયછે. ત્યાંથી ૫૦૦ પગથિયાં ચઢીને પર્વત ઉપર પક્ષીનાં દર્શન
થાયછે. દરોજ ભધ્યાન્હે ખે પક્ષી આવેછે. તે સમડીના જેવડ
મોટાંછે. ઘોળાં તથા કાળા રંગના છાંટાવાળાંછે ને તેઓ હજી
વર્ષથી બરાબર વખતે આવેછે. તેમનો સેવક એક બાવો તે પાં
ઉપર બોજન કરાવેછે, તેના કથાના પાંચ અધ્યાયછે. તેના મ-
હાત્મ્યમાં કહેછેકે એ ખે તરવેછે. તેમને શાપ થયોછે. કળિયુગના
અંતમાં કલંકી અવતાર ભગવાન ધારણ કરશે ત્યારે પક્ષીને
શાપથી મુક્ત કરશે એવું ત્યાંના બ્રાહ્મણો કહેછે ને તે પક્ષીએ
જાત્રાળુ લોકો દર્શન કરેછે. તે પક્ષીઓ પર્વત ઉપર બોજન

સુધી એક ધટ્ટી પર્યન્ત રહે છે પછી ઉડી જાય છે. તથા તે પર્વતની નીચે ગામ છે ત્યાં એક ડુંડ છે તેનું નામ શંખ તીર્થ છે. તેમાંથી ૧૨ વર્ષે એક શંખ નીકળે છે. ત્યાં ગામમાં ખીન્ન શિવજીનાં તથા વિઘ્નેશ્વરનાં મંદિરો છે. ત્યાં બ્રાહ્મણોની વસ્તી વિશેષ છે. ને વેદ બહુવાનો ચાલ ધણો છે.

પક્ષી તીર્થથી મિધ અર્જુનની યાત્રા ૧૨ ગાઉ છે. ત્યાં એક શહેર છે. તેમાં એક મોટા મંદિરમાં અર્જુનની મૂર્તિ છે. માંડીવ ધનુષ્ય હાથમાં રાખેલું છે.

ગામની નજીક એક મોટું તળાવ છે ગામથી થોડે દુરે ગૌકા-વેરીનો એક બાગ નહેરૂ પે વહે છે.

પક્ષી તીર્થથી ચંગલપેટનું શેશન ૫ ગાઉ છે. ત્યાં બળદગા-ડીમાં ખેતીને જવાય છે. ત્યાંથી શ્રીરંગજી સુધીનું રેલવે બાટું ૩૨-૪-૦ છે. શ્રીરંગજીના શેશનથી ત્રણ ગાઉ શ્રીરંગજીનું મંદિર છે ત્યાં બળદગાડીમાં ખેતીને જવાય છે. શ્રીરંગજીનું મંદિર ઘણું મોટું છે. તેને પાંચ દરવાજા છે. ને એક હજાર થાંભલાનો મંડપ છે. મંદિરમાં કાપડ, વાસણ, કુળ, કુળાદિક, શાક, બાજી વિગેરેની બધી દુકાનો છે મંદિરમાં એક બાજુએ પુષ્કરિણી ગંગાનો ડુંડ છે. શ્રીરંગજી બગવાન કૃષ્ણવર્ણ છે. શાળિગ્રામ શિલાની તેજપૂર્ણ મૂર્તિ છે. બગવાને શેષ ઉપર શયન કરેલું છે. તેમને કિનખાખના ડગલાનો પોથાક તારણ કરાવે છે. હદમીજીનું મંદિર શ્રીરંગજીના દેવજીની પાસે જુદું છે. તેમાં હદમીજીની મૂર્તિ શાળિગ્રામ શિલામય કૃષ્ણવર્ણ તેજસ્વી છે. શ્રીરંગજીની ભોગ મૂર્તિ જૂદી છે. તે ચર છે. મહોચ્છવમાં તથા મોજ વિધિપૂર્વક ભોગ મૂર્તિનું પૂજન કરે છે. ત્યાં વૈકુંઠ ચૌદશ મોટો મળે બરાય છે. એ શહેર મોટું છે. ત્યાં માર્ગશીર્ષ મા-કેરીઓ મળે છે. મંદિરમાં ગરુડજીની મૂર્તિ બહુજ મોટી છે. શ્રીરંગજીના મંદીરથી ૧૧ ગાઉ ઉપર તેજ શહેરમાં જંબુકેશર દેવનું મોટું મંદિર છે. તથા એક જંબુડાનું બહુજ મોટું પ્રાચીન મંદિર. થડ ઘણું જડું છે. તેની નીચે જંબુકેશર મહાદેવજીનું મંદિર છે. ત્યાં ભૈરવની મૂર્તિનાં દર્શન થાય છે. એ જંબુકેશર મહા-

દેવજીના મંદિરની સમીપમાં ચારે પાસ કાવેરી નદીનું જળ વહે છે. તેથી તેઓ આપોમય એટલે જળમય મનાય છે. આ શહેરમાં કાવેરીનો પટ ધણો મોટો છે. તે નદીના બે ભાગ છે. તેમાં એક ભાગને ઉત્તર કાવેરી કહે છે ને બીજાને દક્ષિણ કાવેરી કહે છે. તેમાં એકવાર સ્નાન કરવાથી મોક્ષ થાય છે. એવું શાસ્ત્રમાં કહે છે. તે નદી ઉપર પથરનો પુલ બાંધ્યો છે. તે ઉપર ગાડી ધોડા, તથા માણસોનો રસ્તો છે.

મીરંગજીથી મદુરા શહેર સુધીનું રેલવે બાંધું રૂ ૧-૦-૦ લે છે. તે શહેરમાં સુંદરેષ્વર મહાદેવજીનું મોટું મંદિર છે. તથા મીનાક્ષી દેવીનું મોટું મંદિર છે. ને માતાજીના મંદિરમાં લોકો કાપડ વિગેરેના દુકાનો માંડે છે. એમાં એક કુંડ છે તેને ચંદ્રપુષ્કરિણી કહે છે. એ મંદિરનું ચિખર સુવર્ણનાં પત્રાંથી મઢેલું છે. તથા તે મંદિરની બીંતોમાં ધણીજ સુંદર જોવાલાયક ચિત્રની મૂર્તિઓ છે. તેમાં બારત યુદ્ધનું ચિત્ર તથા દેવી દૈત્યના યુદ્ધનાં ચિત્રો ઘણાં ચીતરેલાં છે. એ શહેરમાં મુસાફર લોકોને ઉતરવાની ધર્મથાળા છે. તેની પાસે વેગવતી નામની નદી છે. અહિંથી રાત્રેષ્વર ૧૦ ગાઉ છે. ત્યાં જતાં રસ્તામાં સીંધુ સામાન સારાં મળતાં નથી માટે મદુરાથી લેવાં પડે છે. તથા ધી બરવા સારૂ લોહના ડાબા મળે છે તે બધું તેમાં પોતાની ખરચી પ્રમાણે ધી પણ બરી લેવું પડે છે.

મદુરા શહેરથી ૧૨ ગાઉ ઉત્તર તરફ અલગર્ગની યાત્રા છે તે વિષ્ણુનો અંશાવતાર છે. પહાડની નાચે મોટા મંદિરમાં તેમની મોટી મૂર્તિ છે. ને પહાડ ઉપર શિવગંગા તથા વિષ્ણુગંગા જૂદી વહે છે. બી રામચંદ્રજીએ રાવણને જીતીને પાછા આવી આઠેકાણે સર્વસે સુકાં સુકામ કરી સૈન્યને પોતપોતાને ઘેર જવા રેલ આપી હતી રામચંદ્રજી પોતે સીતા લક્ષ્મણ ને હનુમાનજીની સાથે પ્રસંનતાથી સ્થાનકે રહ્યા હતા. અહિં રામચંદ્રજીનું મોટું મંદિર છે. તેમાં સીતા લક્ષ્મણ ને હનુમાનજીની મૂર્તિઓ છે. ત્યાં યુદ્ધ યદ્ય રહ્યા નાં શસ્ત્ર ઘણાં જૂનાં મૂકી રાખેલાં છે. મંદિર પાસે કુંડ છે. મદુરા શહેરથી બી રાત્રેષ્વર જતાં ૫૪ ગાઉ ઉપર એક હરબોલા નામની સમુદ્રખેત્ર ખાડી આવે છે. ત્યાં સુધી બળદ ગાડીમાં જવાય છે. એ

ખાડી ત્રણ ગાઉની છે. તેમાં વહાણમાં બેસી સામે કિનારે જવાય છે. ને સમુદ્રના કાંઠા પાસે થોડેક દૂર એક ધર્મશાળા છે. તેમાં મુકામ થાય છે. તેના સામે એક મીઠા પાણીનો કુંડ છે. તેમાંથી પાણી બહાર ભરીને ન્હાવાના કામમાં તથા પીવાના કામમાં વાપરવા દે છે ને ત્યાં એક સરકારી સિપાઈ બેસે છે. તે કુંડમાં ન્હાવા દેતો નથી. ત્યાંથી રામેશ્વર ૪ ગાઉ છે. ત્યાં સડક છે તે પગરસ્તે જવાય છે. ત્યાં ખાડાના ઘોડા ઘણા મળે છે. ગાડી કોઈ વખતે મળે છે.

રામેશ્વરનું મંદિર ઘણું મોટું છે. તેને પૂર્વ દક્ષિણ, ઉત્તર એ ત્રણ દિશાના દરવાજા છે. તેમાં પ્રત્યેક દિશામાં એક પછી એક એવી રીતે પાંચ ખંડના પાંચ દરવાજા છે. તેમાં પાંચમે દરવાજે રામેશ્વરનું મુખ્ય મંદિર છે. તેનું પૂર્વ દિશાનું દ્વાર છે. રામેશ્વરનું બાણ વેળું છે, તથા કૃષ્ણવર્ણ છે. જળાધારી ચાર ખૂણાવાળી તથા ઉત્તર દિશાના મુખની છે. તે મુખ્ય મંદિરની બહાર જમણે હાથ રામ, સીતા, સુગ્રીવ, લક્ષ્મણ અને હનુમાનની ધાતુની મૂર્તિઓ છે. તથા ડાબે હાથ એક સિંહાસન ઉપર જટાશંકર એ નામના શિવ અને પાર્વતીની ધાતુની મૂર્તિઓ છે.

રામેશ્વરના મંદિરમાં એક દરવાજામાં પેઠા પછી સામે પૂર્વ તરફના ખીજા દરવાજામાં પ્રથમ સન્મુખ વલ્લભગણેશ એ નામની એક મોટી ગણપતિની મૂર્તિ ઓરડીમાં બિરાજેલી છે. ત્યાંથી પ્રદક્ષિણ કરવામાં ડાબાહાથ તરફ કોટિલિંગ શિવજી છે. એક બાણ પર ઘણાં શિવલિંગ છે. તેને કોટિલિંગ કહે છે. તેમનું પૂજન યાત્રાલોકોથી કરાય છે. તેની પાસે કાળભૈરવનું મંદિર છે. ત્યાંથી ક્ષિણપૂર્વ તાં પાતાળેશ્વર મહાદેવ આવે છે તથા હનુમાનજીનું

૧. ૨. ૩. ૪. ૫. ૬. ૭. ૮. ૯. ૧૦. ૧૧. ૧૨. ૧૩. ૧૪. ૧૫. ૧૬. ૧૭. ૧૮. ૧૯. ૨૦. ૨૧. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦. ૧૦૧. ૧૦૨. ૧૦૩. ૧૦૪. ૧૦૫. ૧૦૬. ૧૦૭. ૧૦૮. ૧૦૯. ૧૧૦. ૧૧૧. ૧૧૨. ૧૧૩. ૧૧૪. ૧૧૫. ૧૧૬. ૧૧૭. ૧૧૮. ૧૧૯. ૧૨૦. ૧૨૧. ૧૨૨. ૧૨૩. ૧૨૪. ૧૨૫. ૧૨૬. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦. ૧૪૧. ૧૪૨. ૧૪૩. ૧૪૪. ૧૪૫. ૧૪૬. ૧૪૭. ૧૪૮. ૧૪૯. ૧૫૦. ૧૫૧. ૧૫૨. ૧૫૩. ૧૫૪. ૧૫૫. ૧૫૬. ૧૫૭. ૧૫૮. ૧૫૯. ૧૬૦. ૧૬૧. ૧૬૨. ૧૬૩. ૧૬૪. ૧૬૫. ૧૬૬. ૧૬૭. ૧૬૮. ૧૬૯. ૧૭૦. ૧૭૧. ૧૭૨. ૧૭૩. ૧૭૪. ૧૭૫. ૧૭૬. ૧૭૭. ૧૭૮. ૧૭૯. ૧૮૦. ૧૮૧. ૧૮૨. ૧૮૩. ૧૮૪. ૧૮૫. ૧૮૬. ૧૮૭. ૧૮૮. ૧૮૯. ૧૯૦. ૧૯૧. ૧૯૨. ૧૯૩. ૧૯૪. ૧૯૫. ૧૯૬. ૧૯૭. ૧૯૮. ૧૯૯. ૨૦૦. ૨૦૧. ૨૦૨. ૨૦૩. ૨૦૪. ૨૦૫. ૨૦૬. ૨૦૭. ૨૦૮. ૨૦૯. ૨૧૦. ૨૧૧. ૨૧૨. ૨૧૩. ૨૧૪. ૨૧૫. ૨૧૬. ૨૧૭. ૨૧૮. ૨૧૯. ૨૨૦. ૨૨૧. ૨૨૨. ૨૨૩. ૨૨૪. ૨૨૫. ૨૨૬. ૨૨૭. ૨૨૮. ૨૨૯. ૨૩૦. ૨૩૧. ૨૩૨. ૨૩૩. ૨૩૪. ૨૩૫. ૨૩૬. ૨૩૭. ૨૩૮. ૨૩૯. ૨૪૦. ૨૪૧. ૨૪૨. ૨૪૩. ૨૪૪. ૨૪૫. ૨૪૬. ૨૪૭. ૨૪૮. ૨૪૯. ૨૫૦. ૨૫૧. ૨૫૨. ૨૫૩. ૨૫૪. ૨૫૫. ૨૫૬. ૨૫૭. ૨૫૮. ૨૫૯. ૨૬૦. ૨૬૧. ૨૬૨. ૨૬૩. ૨૬૪. ૨૬૫. ૨૬૬. ૨૬૭. ૨૬૮. ૨૬૯. ૨૭૦. ૨૭૧. ૨૭૨. ૨૭૩. ૨૭૪. ૨૭૫. ૨૭૬. ૨૭૭. ૨૭૮. ૨૭૯. ૨૮૦. ૨૮૧. ૨૮૨. ૨૮૩. ૨૮૪. ૨૮૫. ૨૮૬. ૨૮૭. ૨૮૮. ૨૮૯. ૨૯૦. ૨૯૧. ૨૯૨. ૨૯૩. ૨૯૪. ૨૯૫. ૨૯૬. ૨૯૭. ૨૯૮. ૨૯૯. ૩૦૦. ૩૦૧. ૩૦૨. ૩૦૩. ૩૦૪. ૩૦૫. ૩૦૬. ૩૦૭. ૩૦૮. ૩૦૯. ૩૧૦. ૩૧૧. ૩૧૨. ૩૧૩. ૩૧૪. ૩૧૫. ૩૧૬. ૩૧૭. ૩૧૮. ૩૧૯. ૩૨૦. ૩૨૧. ૩૨૨. ૩૨૩. ૩૨૪. ૩૨૫. ૩૨૬. ૩૨૭. ૩૨૮. ૩૨૯. ૩૩૦. ૩૩૧. ૩૩૨. ૩૩૩. ૩૩૪. ૩૩૫. ૩૩૬. ૩૩૭. ૩૩૮. ૩૩૯. ૩૪૦. ૩૪૧. ૩૪૨. ૩૪૩. ૩૪૪. ૩૪૫. ૩૪૬. ૩૪૭. ૩૪૮. ૩૪૯. ૩૫૦. ૩૫૧. ૩૫૨. ૩૫૩. ૩૫૪. ૩૫૫. ૩૫૬. ૩૫૭. ૩૫૮. ૩૫૯. ૩૬૦. ૩૬૧. ૩૬૨. ૩૬૩. ૩૬૪. ૩૬૫. ૩૬૬. ૩૬૭. ૩૬૮. ૩૬૯. ૩૭૦. ૩૭૧. ૩૭૨. ૩૭૩. ૩૭૪. ૩૭૫. ૩૭૬. ૩૭૭. ૩૭૮. ૩૭૯. ૩૮૦. ૩૮૧. ૩૮૨. ૩૮૩. ૩૮૪. ૩૮૫. ૩૮૬. ૩૮૭. ૩૮૮. ૩૮૯. ૩૯૦. ૩૯૧. ૩૯૨. ૩૯૩. ૩૯૪. ૩૯૫. ૩૯૬. ૩૯૭. ૩૯૮. ૩૯૯. ૪૦૦. ૪૦૧. ૪૦૨. ૪૦૩. ૪૦૪. ૪૦૫. ૪૦૬. ૪૦૭. ૪૦૮. ૪૦૯. ૪૧૦. ૪૧૧. ૪૧૨. ૪૧૩. ૪૧૪. ૪૧૫. ૪૧૬. ૪૧૭. ૪૧૮. ૪૧૯. ૪૨૦. ૪૨૧. ૪૨૨. ૪૨૩. ૪૨૪. ૪૨૫. ૪૨૬. ૪૨૭. ૪૨૮. ૪૨૯. ૪૩૦. ૪૩૧. ૪૩૨. ૪૩૩. ૪૩૪. ૪૩૫. ૪૩૬. ૪૩૭. ૪૩૮. ૪૩૯. ૪૪૦. ૪૪૧. ૪૪૨. ૪૪૩. ૪૪૪. ૪૪૫. ૪૪૬. ૪૪૭. ૪૪૮. ૪૪૯. ૪૫૦. ૪૫૧. ૪૫૨. ૪૫૩. ૪૫૪. ૪૫૫. ૪૫૬. ૪૫૭. ૪૫૮. ૪૫૯. ૪૬૦. ૪૬૧. ૪૬૨. ૪૬૩. ૪૬૪. ૪૬૫. ૪૬૬. ૪૬૭. ૪૬૮. ૪૬૯. ૪૭૦. ૪૭૧. ૪૭૨. ૪૭૩. ૪૭૪. ૪૭૫. ૪૭૬. ૪૭૭. ૪૭૮. ૪૭૯. ૪૮૦. ૪૮૧. ૪૮૨. ૪૮૩. ૪૮૪. ૪૮૫. ૪૮૬. ૪૮૭. ૪૮૮. ૪૮૯. ૪૯૦. ૪૯૧. ૪૯૨. ૪૯૩. ૪૯૪. ૪૯૫. ૪૯૬. ૪૯૭. ૪૯૮. ૪૯૯. ૫૦૦. ૫૦૧. ૫૦૨. ૫૦૩. ૫૦૪. ૫૦૫. ૫૦૬. ૫૦૭. ૫૦૮. ૫૦૯. ૫૧૦. ૫૧૧. ૫૧૨. ૫૧૩. ૫૧૪. ૫૧૫. ૫૧૬. ૫૧૭. ૫૧૮. ૫૧૯. ૫૨૦. ૫૨૧. ૫૨૨. ૫૨૩. ૫૨૪. ૫૨૫. ૫૨૬. ૫૨૭. ૫૨૮. ૫૨૯. ૫૩૦. ૫૩૧. ૫૩૨. ૫૩૩. ૫૩૪. ૫૩૫. ૫૩૬. ૫૩૭. ૫૩૮. ૫૩૯. ૫૪૦. ૫૪૧. ૫૪૨. ૫૪૩. ૫૪૪. ૫૪૫. ૫૪૬. ૫૪૭. ૫૪૮. ૫૪૯. ૫૫૦. ૫૫૧. ૫૫૨. ૫૫૩. ૫૫૪. ૫૫૫. ૫૫૬. ૫૫૭. ૫૫૮. ૫૫૯. ૫૬૦. ૫૬૧. ૫૬૨. ૫૬૩. ૫૬૪. ૫૬૫. ૫૬૬. ૫૬૭. ૫૬૮. ૫૬૯. ૫૭૦. ૫૭૧. ૫૭૨. ૫૭૩. ૫૭૪. ૫૭૫. ૫૭૬. ૫૭૭. ૫૭૮. ૫૭૯. ૫૮૦. ૫૮૧. ૫૮૨. ૫૮૩. ૫૮૪. ૫૮૫. ૫૮૬. ૫૮૭. ૫૮૮. ૫૮૯. ૫૯૦. ૫૯૧. ૫૯૨. ૫૯૩. ૫૯૪. ૫૯૫. ૫૯૬. ૫૯૭. ૫૯૮. ૫૯૯. ૬૦૦. ૬૦૧. ૬૦૨. ૬૦૩. ૬૦૪. ૬૦૫. ૬૦૬. ૬૦૭. ૬૦૮. ૬૦૯. ૬૧૦. ૬૧૧. ૬૧૨. ૬૧૩. ૬૧૪. ૬૧૫. ૬૧૬. ૬૧૭. ૬૧૮. ૬૧૯. ૬૨૦. ૬૨૧. ૬૨૨. ૬૨૩. ૬૨૪. ૬૨૫. ૬૨૬. ૬૨૭. ૬૨૮. ૬૨૯. ૬૩૦. ૬૩૧. ૬૩૨. ૬૩૩. ૬૩૪. ૬૩૫. ૬૩૬. ૬૩૭. ૬૩૮. ૬૩૯. ૬૪૦. ૬૪૧. ૬૪૨. ૬૪૩. ૬૪૪. ૬૪૫. ૬૪૬. ૬૪૭. ૬૪૮. ૬૪૯. ૬૫૦. ૬૫૧. ૬૫૨. ૬૫૩. ૬૫૪. ૬૫૫. ૬૫૬. ૬૫૭. ૬૫૮. ૬૫૯. ૬૬૦. ૬૬૧. ૬૬૨. ૬૬૩. ૬૬૪. ૬૬૫. ૬૬૬. ૬૬૭. ૬૬૮. ૬૬૯. ૬૭૦. ૬૭૧. ૬૭૨. ૬૭૩. ૬૭૪. ૬૭૫. ૬૭૬. ૬૭૭. ૬૭૮. ૬૭૯. ૬૮૦. ૬૮૧. ૬૮૨. ૬૮૩. ૬૮૪. ૬૮૫. ૬૮૬. ૬૮૭. ૬૮૮. ૬૮૯. ૬૯૦. ૬૯૧. ૬૯૨. ૬૯૩. ૬૯૪. ૬૯૫. ૬૯૬. ૬૯૭. ૬૯૮. ૬૯૯. ૭૦૦. ૭૦૧. ૭૦૨. ૭૦૩. ૭૦૪. ૭૦૫. ૭૦૬. ૭૦૭. ૭૦૮. ૭૦૯. ૭૧૦. ૭૧૧. ૭૧૨. ૭૧૩. ૭૧૪. ૭૧૫. ૭૧૬. ૭૧૭. ૭૧૮. ૭૧૯. ૭૨૦. ૭૨૧. ૭૨૨. ૭૨૩. ૭૨૪. ૭૨૫. ૭૨૬. ૭૨૭. ૭૨૮. ૭૨૯. ૭૩૦. ૭૩૧. ૭૩૨. ૭૩૩. ૭૩૪. ૭૩૫. ૭૩૬. ૭૩૭. ૭૩૮. ૭૩૯. ૭૪૦. ૭૪૧. ૭૪૨. ૭૪૩. ૭૪૪. ૭૪૫. ૭૪૬. ૭૪૭. ૭૪૮. ૭૪૯. ૭૫૦. ૭૫૧. ૭૫૨. ૭૫૩. ૭૫૪. ૭૫૫. ૭૫૬. ૭૫૭. ૭૫૮. ૭૫૯. ૭૬૦. ૭૬૧. ૭૬૨. ૭૬૩. ૭૬૪. ૭૬૫. ૭૬૬. ૭૬૭. ૭૬૮. ૭૬૯. ૭૭૦. ૭૭૧. ૭૭૨. ૭૭૩. ૭૭૪. ૭૭૫. ૭૭૬. ૭૭૭. ૭૭૮. ૭૭૯. ૭૮૦. ૭૮૧. ૭૮૨. ૭૮૩. ૭૮૪. ૭૮૫. ૭૮૬. ૭૮૭. ૭૮૮. ૭૮૯. ૭૯૦. ૭૯૧. ૭૯૨. ૭૯૩. ૭૯૪. ૭૯૫. ૭૯૬. ૭૯૭. ૭૯૮. ૭૯૯. ૮૦૦. ૮૦૧. ૮૦૨. ૮૦૩. ૮૦૪. ૮૦૫. ૮૦૬. ૮૦૭. ૮૦૮. ૮૦૯. ૮૧૦. ૮૧૧. ૮૧૨. ૮૧૩. ૮૧૪. ૮૧૫. ૮૧૬. ૮૧૭. ૮૧૮. ૮૧૯. ૮૨૦. ૮૨૧. ૮૨૨. ૮૨૩. ૮૨૪. ૮૨૫. ૮૨૬. ૮૨૭. ૮૨૮. ૮૨૯. ૮૩૦. ૮૩૧. ૮૩૨. ૮૩૩. ૮૩૪. ૮૩૫. ૮૩૬. ૮૩૭. ૮૩૮. ૮૩૯. ૮૪૦. ૮૪૧. ૮૪૨. ૮૪૩. ૮૪૪. ૮૪૫. ૮૪૬. ૮૪૭. ૮૪૮. ૮૪૯. ૮૫૦. ૮૫૧. ૮૫૨. ૮૫૩. ૮૫૪. ૮૫૫. ૮૫૬. ૮૫૭. ૮૫૮. ૮૫૯. ૮૬૦. ૮૬૧. ૮૬૨. ૮૬૩. ૮૬૪. ૮૬૫. ૮૬૬. ૮૬૭. ૮૬૮. ૮૬૯. ૮૭૦. ૮૭૧. ૮૭૨. ૮૭૩. ૮૭૪. ૮૭૫. ૮૭૬. ૮૭૭. ૮૭૮. ૮૭૯. ૮૮૦. ૮૮૧. ૮૮૨. ૮૮૩. ૮૮૪. ૮૮૫. ૮૮૬. ૮૮૭. ૮૮૮. ૮૮૯. ૮૯૦. ૮૯૧. ૮૯૨. ૮૯૩. ૮૯૪. ૮૯૫. ૮૯૬. ૮૯૭. ૮૯૮. ૮૯૯. ૯૦૦. ૯૦૧. ૯૦૨. ૯૦૩. ૯૦૪. ૯૦૫. ૯૦૬. ૯૦૭. ૯૦૮. ૯૦૯. ૯૧૦. ૯૧૧. ૯૧૨. ૯૧૩. ૯૧૪. ૯૧૫. ૯૧૬. ૯૧૭. ૯૧૮. ૯૧૯. ૯૨૦. ૯૨૧. ૯૨૨. ૯૨૩. ૯૨૪. ૯૨૫. ૯૨૬. ૯૨૭. ૯૨૮. ૯૨૯. ૯૩૦. ૯૩૧. ૯૩૨. ૯૩૩. ૯૩૪. ૯૩૫. ૯૩૬. ૯૩૭. ૯૩૮. ૯૩૯. ૯૪૦. ૯૪૧. ૯૪૨. ૯૪૩. ૯૪૪. ૯૪૫. ૯૪૬. ૯૪૭. ૯૪૮. ૯૪૯. ૯૫૦. ૯૫૧. ૯૫૨. ૯૫૩. ૯૫૪. ૯૫૫. ૯૫૬. ૯૫૭. ૯૫૮. ૯૫૯. ૯૬૦. ૯૬૧. ૯૬૨. ૯૬૩. ૯૬૪. ૯૬૫. ૯૬૬. ૯૬૭. ૯૬૮. ૯૬૯. ૯૭૦. ૯૭૧. ૯૭૨. ૯૭૩. ૯૭૪. ૯૭૫. ૯૭૬. ૯૭૭. ૯૭૮. ૯૭૯. ૯૮૦. ૯૮૧. ૯૮૨. ૯૮૩. ૯૮૪. ૯૮૫. ૯૮૬. ૯૮૭. ૯૮૮. ૯૮૯. ૯૯૦. ૯૯૧. ૯૯૨. ૯૯૩. ૯૯૪. ૯૯૫. ૯૯૬. ૯૯૭. ૯૯૮. ૯૯૯. ૧૦૦૦.

વી યની કથામાં લખી છે. ત્યાંથી આગળ ગણપતિનું મંદિર છે રામેશ્વર. મંદિરમાં જતાં જમણા હાથ તરફ કાર્તિક સ્વામીનું મંદિર છે. રામેશ્વરના સન્મુખ નંદિકેશ્વર છે તે ઘણાજ મોટા છે તે નંદિની પાસે રત્નાગર તથા મહોદધિ એ બે સમુદ્રની મૂર્તિઓ છે. નંદિના પછવાડે સુવર્ણથી મઢેલો ૪૦ હાથ ઊંચો યાંબલો છે. ત્યાંથી

નાના દરવાજામાં થઈને નંદીકેશ્વરના સન્મુખ રામેશ્વરના મુખ્ય મંદિરમાં જવાય છે. રામેશ્વરના મુખ્ય મંદિરમાં ડાબી તરફ ગણપતિની ધાતુની મૂર્તિ છે. મંદિરના દક્ષિણ તરફ ૩૩ કરોડ દેવતાઓની મૂર્તિઓ છે. દક્ષિણ મૂર્તિ શિવજી છે તથા શ્યામવર્ણ બૃહસ્પતિની મૂર્તિ છે. તેની આગળ રામેશ્વરની ધાતુની ભોગ મૂર્તિ છે. તેમની સમીપમાં ભવાની તથા ગંગાજીની મૂર્તિઓ ધાતુની છે. તેની અગાડી ગૌરીશંકરની મૂર્તિ ધાતુની છે. તેમની અગાડી જૂદા નાના મંદિરમાં કાશીવિષ્ણુનાથનું લિંગ જગાધારી મુક્ત છે. તે પૂર્વાભિમુખ છે. તેમનું બાણ શી રીતે અત્રે સ્થાપન થયું એ વિષે એક નાની કથા છે તે અત્રે પ્રસંગથી લખી છે.

કથા.

રામચંદ્રજીએ રામેશ્વરનું સ્થાપન કરવા સાર પોતાના ગુરુ વસિષ્ઠ મુનીને મુહૂર્ત પૂછ્યું. ત્યારે વસિષ્ઠ મુનીએ ઉત્તમોત્તમ મુહૂર્ત કાઢી આપ્યું. બાદ રામચંદ્રજીએ બાણ લાવવા સાર હનુમાનજીને આજ્ઞા કરી કે કાશીમાં જઈ વિષ્ણુનાથ પાસેથી એક બાણ માગી લાવો. તે સાંભળી હનુમાનજી લેવા ગયા. ત્યાંથી લઈ આવતાં હનુમાનજીને ઘણી વાર લાગી ને અહિં મુહૂર્તનો દિવસ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે રામચંદ્રજીએ વસિષ્ઠ મુનીને પૂછ્યું કે, બાણ હજી આવ્યું નહિ ને મુહૂર્તનો દિવસ આવ્યો, ત્યારે મુનીએ કહ્યું કે તમે વેળું બાણ કરો તેમાં હું મંત્રથી કાઢિશ્ય મૂકું છું. ને તેની સ્થાપના કરો કેમકે આવું મુહૂર્ત ફરીથી નહિ મળે, તે સાંભળી રામચંદ્રજીએ પ્રમાણે રામેશ્વરની સ્થાપના કરી બાદ હનુમાનજી એકને બદલે બાણ લઈને આવ્યા ને અત્રે સ્થાપના થયેલી જોઈ ઘણા દીક્ષા થયા. ને રામચંદ્રજીને કહેવા લાગ્યા કે આવી રીતે કરવું હું મને શું કરવા કાશી મોકલ્યો હતો ? ત્યારે તેમને રામચંદ્રજીએ કે તમે રીસ ન કરો ને તમારાં આજ્ઞાં બાણની જૂદી રજા કરોશું તેમાં એક બાણ વિષ્ણુનાથના નામથી તથા એક તમે આજ્ઞા માટે તમારા નામથી એટલે હનુમંતેશ્વર એ નામથી સ્થાપના કરીશું તથા તેમને એવું વરદાન પણ આપ્યું કે વિષ્ણુનાથના પાતા પ્રથમ પૂજન કરશે બાદ રામેશ્વરનું પૂજન કરશે તો તેની કરતા

સફળ થયે. એવું કહી હનુમાનજીને શાંત કર્યા બાદ યુદ્ધ મુહૂર્તમાં તે બાણની સ્થાપના કરી તે દિવસથી તે બાણ ઉપરના નામથી ઓળખાય છે.

વિષ્ણુનાથજીના મંદિરની પાસે અબપૂર્ણાજીનું નાનું મંદિર છે. પ્રદક્ષિણામાં વિભીષણનું સ્થાપિત ન્યોતિર્લિંગ છે. ત્યાર બાદ જ્ઞાનચંદ્રની મૂર્તિ ધાતુની છે.

મંદિરમાં દક્ષિણના ધરવાળ તરફ આલ્મશક્તિ પાર્વતીજીનું મોટું મંદિર છે. તેમાં પણ સ્તંભ ૪૦ હાય જેમો સુવર્ણના પતરાંથી મોઢો છે. પાર્વતીની મૂર્તિ સ્વયંભૂ છે તે સ્વયંભૂવ પોતે એકલાં તે મંદિરમાં બિરાજે છે તે મંદિરમાં જતાં જમણી તરફ કેલાસ સુખ શય્યાનું નાનું મંદિર છે. તેમાં આલ્મશક્તિ પાર્વતીની સુવર્ણમય મૂર્તિ ૧૦ હજાર રૂપિયાની છે. તે રૂપે મોઢા હિંદોળા ઉપર બિરાજેલી છે. તેમાં મોટો એક કાચનો તકનો છે.

પ્રદક્ષિણામાં જતાં સંતાન ગણપતિ તથા સૌભાગ્ય ગણપતિની મૂર્તિ સ્વયંભૂ છે. પછી અનંત શયન શેષસાધની મૂર્તિ છે. પછી ચંડિકાની મૂર્તિ આવે છે. બાદ કલ્યાણ સુંદર એ નામની દક્ષ પ્રજાપતિની મૂર્તિ આવે છે. તેમની અગાડી સેતુ માધવની મૂર્તિ આવે છે. તેમની સમીપમાં દશરથની મૂર્તિ છે. તેમની અગાડી નવ નીલ નામનાં શિવલિંગનાં દર્શન છે.

રામેશ્વરનું પૂજન કોઇને સ્પર્શ કરીને કરવા દેતા નથી. કેવળ વેગળેથી દર્શન માત્ર થાય છે. રામેશ્વર મહાદેવજી ઉપર ગંગાજળ પડાવવાનું બહુ પ્રણયજ છે. તેથી સાધુ વિગેરે ગંગોત્રીની કાવડો લઈને રામેશ્વરને પૂજારી પાસે આપીને ચઢાવે છે. એક થીથી રેલી ગંગાજળ ચઢાવવાનો રૂ ૧-૪-૦ કર લે છે. તે કર સરકારનામાં થાય છે. ને સરકારી કારકુન મંદિરમાં રહે છે. તેની રજત રૂ ૬ થાય ત્યારે રામેશ્વરને ગંગોત્રી ચઢાવાય છે. ને ગોર લોકો તેની આજ્ઞા લેાય છે. તે વેદ બણવામાં વિદ્વાન લેાય છે. ને તે મહાર લોકો રૂપિયા અરબોને બઢીનારાયણ, પ્રયાગ તથા હરદ્વારનું ચંડીજી મંગાવી રામે છે. તે વજનાનોને ષેતાથી મેષું આપે છે. દિર છેજનાણુ લોકોને પોત પોતાની શક્તિ શ્રદ્ધા પ્રમાણે ગોર પાસેથી

ગંગાજળ ને સ્થળનું ચઢાવવાની મરજી હોય તે સ્થળનું ગોર પાસેથી વેચાથી લઇને ચઢાવતા મળેછે. તે એકજાને ચઢાવવું હોય તો પણ કરતા રૂ ૧-૪-૦ ભરવા પડેછે. ને યાત્રાળુ લોકો સંપ કરીને પોતાની સાથવાળા દશ વીથ માણસનું ભયું ગંગાજળ એક શીશીમાં ભરાવીને એકના નામથી ચઢાવવાનું ધારે તો બધા વચે રૂ ૧-૪ ૦ કરતા સરકારમાં ભરવા પડે. ને પોતે હરહાર વિગેરેનું ગંગાજળ સાથે રામેશ્વરને ચઢાવવા લઈ ગયેલ હોય તો તેને વેચાથી લેવાની જરૂર રહેતી નથી. તે લઈ ગયેલું ચઢાવાય છે. બીજું 'શાહાણુ જન' તિ પુરપતે સરકારમાં રૂ ૧-૦-૦ એક રૂપિયો માણસ દીઠ ભરેતો ચાઢી કરી આપેછે તેથી રામેશ્વર મહાદેવજીના અંદર મંદિરમાં પ્રથમના દ્વાર સુધી જવા દેછે. તે દ્વાર આશરે ૧૫ ગજ રામેશ્વરના બાણથી દૂરછે. ત્યાં ઉભા રાખીને સારી પેઠે દર્શન કરાવેછે. ને 'શાહાણુ'ના અંતિ કારકુનની મરજી પ્રમાણે કર લઈ ચાઢી કરી આપેછે ને બીજી વર્ણવાળાને જવા દેતા નથી ને કોઇને રામેશ્વર ઉપર રૂઢી વિગેરે અભિષેક પૂજનાદિક કરાવવું હોય તો ગોરની મારફતે યાયછે.

રામેશ્વરના બાણ ઉપર મધ્યાહ્ન વખતે સુવર્ણનું રતનગીત મુખાર્વિંદ નામકેણુ સહિત ધારણુ કરાવેછે. તે મુખાર્વિંદ સહિત મહાદેવજીના દર્શન રાત્રીસુધી યાયછે. ને પ્રાતઃકાળથી મધ્યાહ્ન સુધી ફક્ત બાણનાં દર્શન યાયછે. રામેશ્વરથી અડધા ગાઉ ઉપર અંધમાદન પર્વત છે. તે ઉપર રામચંદ્રજીનાં પગલાંછે. તેને રામ અંજી કહેછે. તે પગલાંનું પૂજન દર્શન કરાય છે. આઠકાણે એક તલાવ તીર્થપછે. તેમાં સ્નાન કરવાનું મોટું માહાત્મ્ય લખેછે. રામ અંજીના વિષે એક કહો અંજી લખ્યોછે.

કહો.

રામ શરૂએ બેઠકર, સવંકા મેજરા લેતહૈ;

જૈસિ જનકી ચાકરી, તૈસાતિસકું દેતહૈ॥૨

રામેશ્વરના મંદિરમાં ૨૪ તીર્થ છે. તેમનાં નામ.

૧. પૂર્વને દરવાજા જતાં જમણી તરફ માધવતીર્થનો કું

પછી સેતુ માધવના મંદિરમાં ૫ પાંચ કુવાછે તેમાં ચાર હાથ ઉઠું જળછે. તે પાંચ કુવાઓનાં નામ.

૨ નલ તીર્થ, ૩ નીલ તીર્થ, ૪ ગવય તીર્થ, ૫ ગવાક્ષ તીર્થ, ૬ ગંધમાદન તીર્થ.

એવી રીતનાં ૬ તીર્થ થયાં ચાર બાદ બીજા ખંડની પ્રદક્ષિણામાં ઉત્તર તરફ ૭ કુવાછે તેમનાં નામ-૭ બ્રહ્મહત્યા વિમોચન તીર્થ, ૮ ગંગા તીર્થ, ૯ યમુના તીર્થ, ૧૦ ગયા તીર્થ, ૧૧ સ્વર્ણ પુષ્કરિણી તીર્થ, ૧૨ ચંદ્ર પુષ્કરિણી તીર્થ, ૧૩ શંખ તીર્થ એવી રીતે ૧૩ કુલ થયાં.

હનુમાનજીની પાસે ત્રણ કુવાછે તેમનાં નામ. ૧૪ ગાયત્રી તીર્થ, ૧૫ સાવિત્રી તીર્થ, ૧૬ સરસ્વતી તીર્થ, એ નામનાં છે.

કુલ ૧૬ થયાં તેમની પાસે ગાયત્રી, સાવિત્રી, તથા સરસ્વતીની મૂર્તિઓ છે.

પછી હનુમાનજીના મંદિરની નજીક સમુદ્ર ઉપર જઈને સમુદ્રમાં સ્નાન કરવું તેને અગ્નિ તીર્થ કહેછે. તથા સમુદ્રના તટ ઉપર ઉજ્જવળ મહાકાલેશ્વરનાં દર્શન છે. સમુદ્રથી ડાબો તરફ અગસ્તિ તીર્થનો કુંડછે. તેની સામે અગસ્ત ગણેશની મૂર્તિછે.

૧૭ અગ્નિ તીર્થ, ૧૮ અગસ્તિ તીર્થ, પછી આ રીતે ૧૯ થયાં બાદ દક્ષિણ દરવાજા પેસતાં ડાબી તરફ-૧૯ લક્ષ્મીતીર્થનો કુંડછે. તેમાં લક્ષ્મીજીની તેજસ્વી મૂર્તિછે. બીજી પ્રદક્ષિણામાં-૨૦ ચક્રતીર્થ એ નામનો કુવોછે. આઘ શક્તિ માતાજીના મંદિરમાં માતાજીના સામે-૨૧ શિવતીર્થનો કુંડ તથા મંદિરમાં-૨૨ સાધ્યામત તીર્થનો કુવો છે.

૨૩ રામચરના મંદિરમાં સર્વતીર્થ એ નામનો કુવોછે.

૨૪ અન્નપૂર્ણાની પાસે કોટી તીર્થ એ નામનો કુવોછે એ કુવાનું જળ રામચર વિગેરે દેવના સ્નાનમાં વપરાય છે. માટે તેને ૩ વાસેલું રાખેછે.

યાત્રા સંપૂર્ણ કરીને જતી વખતે કોટીતીર્થના કુવામાંથી એક પાણી કાઢીને તેમાંનો બ્રાહ્મણ નવરાવેછે. તથા સુનુબ્ધ દીઠ તેસો લેછે. એ કુવે બીજા લોકને અડવા દેતા નથી.

એ ઝોટીતીર્યના જળથી સ્નાન કરે તેનું રામચરમાં જાણતાં આજાણતાં જે પાપ થયું હોય તે નાશ થાયછે. એવું રામચરના મા-હાત્મ્યમાં લખ્યું છે. રામચરના મંદિરથી બહાર થોડેક દૂર રામકુંડ, સીતાકુંડ તથા લક્ષ્મણ કુંડછે. તેમાં લક્ષ્મણ કુંડ ઉપર ક્ષૌર કરાવીને તીર્થ વિધિ થાયછે. ક્ષૌરના રૂ ૦-૨-૦ લેછે. વિધવા પાસેથી એક આનો લેછે. ને વિધવાની હજમત તહિંના હજમતની સ્ત્રીઓ કરેછે. રામચરના મંદિરમાં કેટલા દેવછે. તેમનું વર્ણન તથા રામચરાદિક દેવની શ્રુતિના શ્લોક અત્રે લખ્યા છે.

શ્લોક

મુતાવ્રર્ણાંજલરાશિયોગેનિવ્રહ્મસેતુંવિશિશૈરસંખ્યૈઃ
શ્રીરામચન્દ્રેણસમર્પિતંતંરામેશ્વરાખ્યંનિયતંનમામિ ।૧

સેતુમાધવવિઘ્નેશં ચન્દ્રશૈખરભૈરવમ્ ।

હનુમન્તંચવિઘ્નેશં નંદિકેશમુમાપાતિમ્ ॥૨॥

દક્ષિણામૂર્તિપશ્ચાત્સોમાસ્કન્ધંતથૈવચ ॥

વિશ્વેશ્વરં વિશાલાક્ષં રત્નલિંગં વિભીષણમ્ ॥૩॥

અત્રપૂર્વમહાદેવં રામનાથં મહેશ્વરમ્ ॥

રામંચંલક્ષ્મણં ચૈવ મેઘશ્યામસુદર્શનમ્ ॥૪॥

ચણ્ડેશંષણમુખં ચૈવ દેવીપર્વતવર્દિનીં ॥

કલ્યાણસુન્દરં લક્ષ્મીં મહાવિષ્ણુમતઃપરમ્ ॥૫॥

ત્રિકાલંતુભજોન્નિલ્યં સર્વપાપૈઃપ્રમુચ્યતે ॥

શ્રીસેતુવાસંજગતાંપ્રસાદં શ્રીગંધમાદન્યગિરિપ્રસન્નં

मनोरथाऽपूर्णकालमेषं श्रीरामनाथं शरणं प्रपद्योद्
 सेतोर्मध्ये पर्वताग्रेषु वित्रे गौर्यासाकं भ्राजमानं महेशम् ।
 ज्योतीरुपचन्द्रसूर्याग्निनेत्रं वन्दे देवं रामनाथं प्रसन्नम् ७
 दृष्ट्वा तुरामेश्वरमेकदा पितृ तानमस्कृत्य भवंतमीशम् ॥
 पुनर्नगर्भस्रवरः प्रजायात् प्राणप्रयाणे लभते स्वरूपम् ८
 मातृतः पितृतश्चैव द्विकोटिकुलसंयुतः
 कल्पत्रयं विष्णुपदे स्थित्वा तत्रैव मुच्यते ॥ ९ ॥
 तरुणरावि विभासं सर्वलोकैकनाथम् ॥
 रघुकुलपतिसेव्यं सर्वभाग्यप्रदं च ॥
 अमरवरसुपूज्यं रामनाथं त्रिनेत्रं ॥
 हृदयकमलमध्ये संततं चिन्तयामि ॥ १० ॥
 प्रातः स्मरामि गिरिराजसुतां सुजानि ॥
 श्रीगन्धमादनगिरिन्द्रनिवासशीलम् ॥
 सुग्रीवसख्यरघुनाथवरप्रदानं ।
 श्रीसेतुमध्यनिलयं रघुवीरनाथम् ॥ ११ ॥
 सेतुरामेश्वरं लिङ्गं गन्धमादनपर्वतम् ॥
 चिन्तयेन्मनुजो नित्यं पुनर्जन्मनविद्यते ॥ १२ ॥
 श्रीचक्रं परमेश्वरेण काथितं वैतालपापापहम् ।

सीतामंगलवापिकामृतसरोब्राह्मयोहनूमत्सरः॥१३॥
 आगत्स्यंरघुरामलक्ष्मणजटालक्ष्मीसरःपावका॥
 चक्राख्यंशिवशंखतीर्थयमुनागंगागयाकोटयः१४
 श्रीसाध्यामृतमानसाख्यमपरंश्रीमदुनुष्कोव्यपि१५
 गण्यन्तेपांसवोभूमौ गण्यन्तेदिवितारकाः॥
 सेतुदर्शनजंपुण्यं शेषेणापिनगण्यते ॥१६॥
 रामेणयाकृतारेखाधनुषाक्षारसागरे ॥
 मुक्तिस्तदर्शनादेवनजानेस्नानजंफलम् ॥१७॥
 रघुवीरपदं न्यासपवित्रीकृतपांसवे ।
 दशकण्ठशिरच्छेदहेतवेसेतवेनमः॥१८॥
 सेतवेरामचन्द्रस्यमोक्षमार्गैकहेतवे ।
 सीतायामानसांभोजभानवेसेतवेनमः ॥१९॥
 सेतो सेतो शैल पाषाण वृक्षैः
 सेतो सेतो त्वाष्ट्र बद्धोब्धि मध्ये ॥
 सेतो सेतो रावणान्तैक हेतोः
 सेतो सेतो रामसेतो नमस्ते ॥२०॥
 नंदिकेशमहाभाग शिवध्यानपरायण ॥
 रामनाथस्यसेवार्थमनुज्ञांदातुमर्हसि ॥२१॥

શ્રીરામેશ્વરરામેણપૂજિતસ્ત્વંસનાતન ॥

આજ્ઞાદેહિમહાભાગપુનર્દર્શનમસ્તુતે ॥૨૨॥

રામેશ્વરની યાત્રામાં જે તીર્થો છે તેમાં સ્નાન કરતી વખતે તે તીર્થોનો ઉચ્ચાર કરી સંકલ્પ તીર્થ પ્રમાણે કરાવેછે.

સંકલ્પ:

ઉભયોઃસાગરયોર્મધ્યે ગન્ધમાદનપર્વતે ભાસ્કર
ક્ષેત્રે કાશિવિશ્વેશ્વર રામેશ્વર સેતુમાધવ કાલમૈરવ
સીતારામલક્ષ્મણ ભરતશત્રુઘ્ન હનુમત્સમેત શ્રી રામચ-
ન્દ્ર સ્વામી સન્નિધૌ અનાદ્ય વિદ્યાયા વાસનયા પ્રવર્ત્ત
માનેઽસ્મિમન્હતિસંસારચક્રે વિવિધાભિઃકર્મગતિભિ-
ર્વિચિત્રાસુ યોનિષુ પુનઃ પુનરેકધા જનિત્વા કેનાપિ
પુણ્યકર્મવિશેષેણેદાનીં તન્માનુષ્યે દ્વિજન્મ વિશેષં
પ્રાપ્તવતઃ દ્વિજન્માનિ પૂર્વજન્માનિ જન્મ જન્મની જન્મા-
ન્તરેષુ જન્મપ્રભૃત્યેતત્ક્ષણપર્યન્તં બાલ્ય યૌવન કૌમાર
વાર્દિકેષુ જાગ્રત્સ્વપ્ન સુષુપ્તિ અવસ્થાસુ મનોવાક્કાય
કર્મૈદ્રિય વ્યાપારૈશ્ચ સંભાવિતાનાં સર્વેષાં પાપાનાં સ-
દ્યઃઅપનોદન દ્વારા શ્રીપરમેશ્વર પ્રીત્યર્થં કાકવંધ્યા
કદલીવંધ્યા મૃતવંધ્યા સાક્ષાદ્વંધ્યા વંધ્યાચતુષ્ટય
દોષ નિવારણાર્થં અમુક તીર્થસ્નાન મહંકરિષ્યે ॥

રામચરથી ૮ ગાઉ ઉપર સમુદ્ર છે તેને ધનુઃકોટી તીર્થ કહે છે. ત્યાં બળદની માડીમાં જવાય છે. જતાં રસ્તામાં આશરે ૫ ગાઉ ઉપર એક ધર્મશાળા આવે છે ત્યાં કેટલાક યાત્રાળુ લોક રાત્રી રહે છે ને બીજા દિવસે સવારમાં ધનુઃકોટી જાય છે. ત્યાંથી સમુદ્રમાં રામચંદ્રજીએ બાંધેલા પુલનું દર્શન થાય છે. ત્યાં સમુદ્રમાં સ્નાન કરી કોરાં વસ્ત્ર પહેરી યજ્ઞમાન ધનુષનું પૂજન કરે છે. તે ધનુષ ગોર પોતાને ઘેરથી સોનાનું બનાવેલું લાવે છે, તેનું પૂજન કરાવે છે. ને ત્યાં ગૌદાન ભૂમિદાન વસ્ત્રદાનાદિક કરાય છે; ત્યાં પુણ્યદાનનું ફળ બહુ લખે છે.

સમુદ્રમાં સ્નાન કરતાં પહેલાં તેમાં એક પથરો નાખવો અથવા ખોખો ભરીને રેતી નાંખવી. તે નાખતી વખતે નીચે લખેલો શ્લોક બોલીને નાખવી એવું પુરાણમાં લખ્યું છે. તે નાંખ્યા પછી સ્નાન કરી ધનુષનું પૂજન કરવું.

શ્લોક

પિપ્પલાદિસમુત્પન્નેકૃત્યેલોકભયંકરે ॥

સૈકતાનિમયાદત્તંઆહારાર્થપ્રકલ્પતે ॥૧॥

ધનુષનું પૂજન કરતી વખતે સ્ત્રી પુરુષ બંનેને જોડે ખેસાડી બંનેના વસ્ત્રના છેડાની ગાંઠ વાળે છે; બાદ પૂજન કરાવે છે. તે પછી દાન વિગેરે કરાવે છે. સમુદ્રની રેતીનું શિવલિંગ જળાધારી સુદ્ધાં સમુદ્રના તટ ઉપર બનાવી તેનું પૂજન કરવું, બાદ તેનું વિસર્જન કરી તેને સમુદ્રમાં પધરાવવું, બાદ ત્યાંનો બ્રાહ્મણ ગોર ત્રણ ખોખા ભરીને રેતી યજ્ઞમાનોને આપે છે. કદાપિ યજ્ઞમાનને રેતી વધારે લેવી હોય તો વધારે આપે છે. રામચરના મંદિરમાં સેતુ માધવનું મંદિર છે તે મહાવિષ્ણુના સમીપમાં તે રેતીના ત્રણ ભાગ કરીને તેના પૂજા કરાવે છે. પૂજા થઈ રહ્યા પછી એક ભાગ સેતુ માધવને અર્પણ કરાવે છે. ને બીજા ભાગ ગોર લે છે. તથા ત્રીજા ભાગ યજ્ઞમાનને આપે છે, તે પોતાને ઘેર લાવે છે. તે રેતીને

પ્રયાગ તીર્થમાં જઈને વિધિપૂર્વક પૂજા કરીને ત્રિવેણીમાં નાખવાનો વિધિ છે. તે નાખવાનું બહુ પુણ્ય શાસ્ત્રમાં લખેલું છે. જેટલાં રેતીનાં પરમાણું હોય તેટલાં ગૌદાનનું ફળ મળેલું છે.

રામચરથી ધનુઃકોટી જતાં ૭ ગાઉ ઉપર જટાયુ તીર્થનો કુંડ આવે છે તેમાં સ્નાન કરવાનું બહુ ફળ છે.

રામચરની યાત્રા પૂર્ણ કરી પાછા આવતાં રામચરથી ૧૮ ગાઉ ઉપર દર્ભસેન રામચંદ્રજીની યાત્રા છે. ત્યાં બળદગાડીમાં બેસીને જવાય છે. ત્યાં દર્ભની શય્યા ઉપર સુતેલા શેષસાઈ રામચંદ્રજીનાં દર્શન છે. આ મંદિરમાં જગન્નાથજીનું મંદિર જુદું છે. રાવણ સાથે યુદ્ધ કરેલા જવાના સમયની રામવ્રક્ષમણ હનુમાનજીની મૂર્તિઓ છે.

બાદ જ્ય મેળવીને રામચંદ્રજી પાછા આવ્યા તે વખતની સીતા સહિત પદ્માભિરામ એવા રામચંદ્રજીની તથા લક્ષ્મણ સમેત હનુમાનજીની મૂર્તિઓ પ્રસન્ન વદનયુક્ત બીજા મંદિરમાં છે.

ત્યાં સંતાન ગોપાળની મૂર્તિ તથા લક્ષ્મીજીનું જુદું મંદિર છે. ત્યાં પાંચ તીર્થ છે.

૧ રામતીર્થ એ નામનું એક તળાવ છે.

૨ ચક્રતીર્થ એ નામનું એક તળાવ છે.

૩ વરણ તીર્થ એ નામનો એક કુવો છે.

૪ અગસ્તિ તીર્થ એ નામનું એક તળાવ છે. તે ઉપર અગસ્તિ ત્રિશુલની એક મૂર્તિ છે. તેમને દૂધ ચઢાવેલું છે.

૫ સુમુદ્રતીર્થ ત્યાં સોનાના ધનુષની પૂજા ગોર કરાવે છે. તે ધનુષ ગોર પોતાને ધરથી લાવેલું છે.

હરબોલાની ખાડીથી ૧૨ ગાઉ ઉપર નવપાપાણુની યાત્રા સમુદ્રને કાંઠે છે. ત્યાં બળદની ગાડીમાં બેસીને જવાય છે. ત્યાં રામચંદ્રજીએ સેતુ બાંધ્યો તે વખતે સમુદ્રના તટ ઉપર નવગ્રહનું સ્થાપન કર્યું છે. તેમની મૂર્તિઓ ત્યાં છે. તે જગો ઉપર સમુદ્રમાં સ્નાન કરવાનું માહાત્મ્ય છે, ત્યાં પણ ધનુષની પૂજા થાય છે.

મદુરા શહેરથી મલબાર તરફ પશ્ચિનાબ જનાર્દનની જાત્રાએ જતાં વચમાં બીજી જાત્રાઓ આવે છે તેની વિગત.—

મદુરા શહેરથી તૃણાવલી ગામ છે ત્યાં સુધી રેલવે છે. તેનું ભાડું રૂ.૧-૧-૦ લે છે. તે ગામમાં તામ્રપર્ણા નદી છે. તેમાં સ્નાન કરવાનું બહુ માહાત્મ્ય છે. વળી પુરાણાદિકમાં લખે છે કે કળીયુગના અંતે ભાગીરથી ગંગાનો અધિકાર આ નદીને મળશે. ત્યારે દક્ષિણ ભાગીરથી કહેવાશે. માટે આ નદીને કિનારે શ્રાદ્ધ તથા પુણ્ય દાન કરવાથી બહુ પુણ્ય ફળ છે.

તૃણાવલીથી તોતાદ્રી ૧૦ ગાઉ થાય છે. ત્યાં બળદગાડીથી જવાય છે. એમાં તોતાદ્રી એ નામના ભગવાનની અતુર્ભૂજ મૂર્તિ છે. તેમનું મંદિર મોટું છે. તથા તે ભગવાન નિત્ય તૈલથી સ્નાન કરે છે. તેમને યાત્રાળુ કોઈ રૂ.૧૦ અથવા રૂ.૫૦ નું અથવા તેથી વધારે પોતાની શ્રદ્ધા પ્રમાણે તૈલ ચઢાવે છે. આ ભગવાનને તેલ ચઢાવવાનું બહુ ફળ છે. તે ચઢેલા તેલના ઘડા ભરી એક ડુંડમાં એકડું કરે છે. તે ડુંડમાંથી જવાળુ લોકો તેલ પોતાને ઘેર શીશીઓમાં ભરીને પ્રસાદી તરીકે લઈ જાય છે. ને તેનું શરીરે મર્દન કરવાથી માથું દુઃખતું હોય, ચુંક આવતી હોય, છાતીમાં કરોળિયા નીકળ્યા હોય. તથા કોડ નીકળ્યા હોય તે સર્વે રોગ મટે છે. તે ડુંડ એક માથોડું ગંડો છે. તેમાંથી દોરવડે લોટો ભરી તેલ કાઢે છે.

તોતાદ્રી ભગવાનના બે પાસે તરફ સૂર્ય ચંદ્ર છે. તથા આમર કરનારે બે ગોપીકાઓ બે પાર્શ્વમાં છે. ને માર્કંડેય ત્રરષિ ભૃગુત્રરષિ ગરુડ લક્ષ્મીશ્ચ તથા સેનાપતિ વિશ્વકસેન ભૂદેવી એટલા દેવતા પાર્શ્વમાં છે. આ તોતાદ્રી ભગવાનનાં દર્શન કરવાથી તથા એક રાત્રી પણ ત્યાં રહેવાથી મનુષ્યને ફરી જન્મ થતો નથી. તેમના વર્ણનના શ્લોક અત્રે લખ્યા છે.

શ્લોક

આદ્યંપ્રોક્તંસ્વયંવ્યક્તંવિમાનંરંગસંજ્ઞકમ્ ।

શ્રીમુષ્ટંવ્યંકટાર્દ્રિચશાલિગ્રામંચનૈમિષમ્ ॥૧॥

તોતાદ્રિપુષ્કરંચૈવનરનારાયણાશ્રમમ્ ।

અષ્ટૈમેમૂર્તયઃસન્તિસ્વયંવ્યક્તામહીતલે ॥૨॥

સ્વયંવ્યક્તેષુસર્વેષુતોતાદ્રેસ્થલમુત્તમમ્ ।

સૂર્યચંદ્રાવુભૌપાર્શ્વૈચામરગ્રાહિણીદ્વયે ॥૩॥

માર્કણ્ડેયોમૃગુસ્તાદ્યૌલક્ષ્મીસેનાપતિર્મહી ।

સંયુક્તશ્ચૈત્રસિદ્ધાર્થૈકપીઠેસ્થિતોહરિઃ॥૪॥

એકરાત્રાંત્રિરાત્રંવાસત્રરાત્રંતથામુને ।

ઉષિત્વારોમષક્ષેત્રેપુનર્જન્મનવિદ્યતે ॥૫॥

તોતનાત્સર્વપાપાનાંતોતાદ્વિરિતિકથ્યતે ॥

તોતાદ્રીમાં રામાનુજ આચાર્યની મુખ્ય ગાદી છે. આચાર્યત્રિ-
દંડી સંન્યાસી છે. તે બાકરણ ન્યાય તથા વેદાંત એ ત્રણ શાસ્ત્ર
બણેલા છે. આચાર્ય પોતે સવારમાં ૮ વાગે રોજ કથા કરેછે તે
વખતે તેમના શિષ્યો પુરુષમાત્ર વિદ્વાન હાથમાં ગ્રંથ રાખી તે ઉપર
નજર રાખી એકાગ્રતાથી કથા અવણ કરેછે. એમની મોટી પ્રતિષ્ઠા
છે. ત્યાંનાં આસપાસનાં શહેરો તથા ગ્રામોમાં એમના ઘણા શિષ્યો
છે. તેમને ગુરુ માની ધધરવત્ તેમના ઉપર અદ્વા રાખેછે. ને
આચાર્યનું દર્શન તથા પૂજન તથા ભિટ વિગેરે અદ્વાથી કરેછે.

તોતાદ્રીના મંદિરપાસે એક મોટું તળાવ છે. તેમાં સફેદ નિ-
ર્મળ જળછે. તેમાં સ્નાનનું બહુ માહાત્મ્ય છે.

તોતાદ્રી ભગવાનની ભોગ મૂર્તિ બીજી છે. તેનું પૂજન વિ-
ધિપૂર્વક થાયછે. તે ચર છે. તોતાદ્રીથી ૪ ગાઉ દૂર લંબે નારાયણની
યાત્રા છે ત્યાં બળદ ગાડીમાં બેસાને જવાયછે. ત્યાં મુખ્ય દેવ લંબે
નારાયણ છે. તેમની મૂર્તિ મોટી ઉભીછે. તેમની પાસે શ્રીદેવી
તથા ભૂદેવી છે, એમનું મંદિર ઘણું મોટુંછે. તેમાં બીજાં નાનાં મં-
દિરો ઘણાં છે. તેમાં એક નારાયણ વિગેરે દેવ બિરાજે છે.

૧ બેઠે નારાયણની ચતુર્ભુજ મૂર્તિ. પુષ્ટ છે. તેમની પાસે શ્રીદેવી તથા ભૂદેવી છે.

૨ સુતે નારાયણ શેષનાગ ઉપર લાંબા થઇને સુતા છે તેમની પાસે શ્રીદેવો તથા ભૂદેવી છે.

૩ જોટે નારાયણ વામનાવતારની મૂર્તિ બ્રહ્મચારી સ્વરૂપે છે. તેમની પાસે બળીરાજનો કુંડ છે. તેને બળીતીર્થ કહેછે. આ ઠેકાણે બળીરાજને સંકલ્પ કરીને વામનાવતાર ભગવાનને દાન આપ્યું છે તે તીર્થમાં સ્નાન કરવાનું મહાપુણ્ય ફળ છે.

૪ વિશ્વેશ્વર મહાદેવનું મંદિર મોટા મંદિરમાં ભૂકું છે.

૫ રામાનુજસ્વામીની મૂર્તિ એક નાના મંદિરમાં છે. આ મંદિરથી થોડક દૂર સિંધુ નદી છે. તેના તીરે એક મંદિરમાં રામાનુજસ્વામીની મૂર્તિ છે.

લાંબે નારાયણથી ૯ ગાઉ ઉપર રામલિંગ મહાદેવનું મંદિર છે ત્યાં બળદની ગાડીથી જવાયછે. ત્યાં મહાદેવજીના મંદિરની બોડે છોટે નારાયણ એક નાના મંદિરમાં બિરાજે છે.

રામલિંગથી આદિકેશવની યાત્રા આશરે ૨૦ ગાઉ ઉપર છે. ત્યાં બળદની ગાડીમાં બેસીને જવાય છે. આદિ કેશવનું મંદિર મોટું છે. તેમાં શેષનાગ ઉપર આદિ કેશવ ભગવાને શયન કર્યું છે. તેમની બે બુજની મૂર્તિ છે.

આદિ કેશવથી પદ્મનાભ ૪ ગાઉ છે. ત્યાં બળદગાડીથી જવાય છે, તે શહેરનું નામ અનંત શયન પદ્મનાભ એવું સંસ્કૃતમાં છે. તથા દ્રવિડભાષામાં “તિખનંદપુરં” એવું છે.

ત્યાં અનંતશયન પદ્મનાભ ભગવાનનું મોટું મંદિર છે તેમાં શેષનાગ ઉપર પદ્મનાભ ભગવાને શયન કર્યું છે, તેમની બે બુજની ઘણી લાંબી મૂર્તિ છે. તેમનાં દર્શન ત્રણ દરવાજાથી થાયછે. એ ત્રણ દરવાજા જેમ એક ઘરને ત્રણ ચાર બારોઝો એક બીંતમાં હોય છે તેમ છે. તેમાં ડાબી તરફના પહેલા દરવાજે સુખારવિંદનાં દર્શન થાયછે. ને મધ્યના દરવાજે નાબી કમળનાં દર્શન થાયછે. ને જમણી બાજુ તરફના ત્રીજે દરવાજે ચરણારવિંદનાં દર્શન થાય

છે. તેમની મૂર્તિ શાળિગ્રામ શિલામય છે. ભોગમૂર્તિ ચર જૂદી છે. તેમનું વચ્ચે દરવાજો દર્શન થાયછે. ને પદ્મનાભ ભગવાનના ચર-
ણારવિંદની પાસે શ્રીદેવી તથા ભદ્રેશ્વરીની મૂર્તિઓ છે તેમનાં દ-
ર્શન ત્રીજો દરવાજોથી થાયછે ને ભોગમૂર્તિનું વિધિપૂર્વક રાત્રે પ-
ચારથી પૂજન થાયછે. આ દેવને સવારમાં ૯ વાગતાં ને સાંજના
૫ વાગતાં નૈવેદ્ય ધરાવેછે. તેમાં ભાત, ખીચડી, કઠી, દહીં, દૂધ
તથા ઘાશનું દરરોજ એ વખત નૈવેદ્ય થાય છે. તે નૈવેદ્યથી દર-
રોજ એ વખત ચાર ચાર હજાર પ્રાહ્મણો જમ્મેછે તથા કોઈ પર-
દેશી સાધુ આવે તેને પણ જમાડે છે; ને પરદેશી પ્રાહ્મણ આવે
તેને જમવાનું કહેછે પછી તેની મરજી હોય તો તેને જમાડે છે. તે
ગામના પ્રાહ્મણોની પંગત મંદિરમાં એક બાજુએ થાયછે. ને પ્રા-
હ્મણો જમી રહ્યા પછી તેમને સુંક તથા વળીઆરીનું ઉકાળેલું
મોજું પાણી થોડું થોડું પીવાને આપેછે. એ મંદિરનું સર્વ અર્ચ્ય તે
શહેરના રામરાજ આપેછે. મંદિરની પાસે તેમની હવેલી છે તેમાં
રહેછે ને ત્યાંની રાત્રિયાદી ઉપર પરંપરા જે રાત્રિ એસે તેનું નામ
રામરાજ પાડેછે. તે રાત્રિ પોતે પદ્મનાભ ભગવાનના મંદિરમાં
દરરોજ સવારના ત્રણ વાગતાં દર્શન કરવા આવેછે તે વખત રા-
ત્રની આગળ પ્રાહ્મણો વેદ ભણતા ભણતા ચાલેછે ને તે નગ-
રના લોકો તથા બહારના લોકો રાત્રિજનનાં દર્શન કરેછે. એ રાત્રિ
ઘણો ધરમિષ્ટ છે. ને પોતાના રાત્રિયામાં ૨૬૦ ધર્મશાળાઓ લોકોને
ઉતારવા સાડાં બંધાવી છે. ને તેમાં રાંધેલું અન્ન સાધુસંતને આ-
વાને આપવાનો બંદોબસ્ત કરેલો હોય છે. ને પોતાના મુખ્ય શહેર-
માં જે જે પરદેશી સાધુ સંતની મંડળી જતીએ આવેછે તેમને
જતી વખતે દરેક સાધુને લંગોટી માટે કાપડના કકડા આપેછે. ને
ઘણે ઠેકાણે મંદિરોનાં અરચ્ય આપેછે તથા ઘણે ઠેકાણે તેના તર-
ફથી સદાવૃત્ત અપાય છે.

રાત્રિની હવેલી સામે પદ્મનાભ તીર્થનો મોટો કુંડછે તેમાં
સ્નાનનું બહુ ફળછે.

પદ્મનાભ ભગવાનના મંદિરમાં એક નૃસિંહજીનું મંદિર તથા

૩. પાના હનુમાનજી છે. તેમાં નાના મંદિરમાં ગણપતિ છે.

પૃથ્વી ઉપર ૮ વૈકુંઠ કહેવાયછે. તેમાં ૪ દક્ષિણ દેશમાં તથા ૪ ઉત્તર દેશમાંછે. તેમનાં નામ અત્રે લખ્યાછે.

દક્ષિણમાં.	ઉત્તરમાં.
૧ શ્રીરંગજી	૧ અયોધ્યા
૨ બાલાજી	૨ મથુરાં
૩ તોતાદ્રિ	૩ વાદ્રિનારાયણ
૪ પદ્મનાભ	૪ દ્વારકાં

એ રામરાજ પરદેશી લોકો યાત્રા માટે આપેછે તેમને સમ-જાવવા સાર પોતાના રાજ્યમાં દરેક મંદિરમાં જે ભાષાના જાણનારા એટલે સ્વદેશીય ભાષા તથા હિંદુસ્તાની ભાષા જાણનારા પ્રાહ્મણને પગાર આપી લોકોને અડચણ ન પડે માટે ચાકર તરીકે રાખેછે. તે પ્રાહ્મણ જાત્રાળુ લોકોને મંદિરમાં દર્શન વિગેરે કરાવેછે તથા જે જે કામ હોય તેમાં મદદ આપેછે.

પદ્મનાભ ભગવાનના મંદિરથી ૧૧ કોસ ઉપરે વરાહજી ભગવાનનું મંદિર છે. તથા વરાહતીર્થનો મોટો કુંડ છે તેમાં સ્નાનનું બહુ માહાત્મ્ય છે. એ શહેરથી થોડેક દૂર મચ્છતીર્થ એ નામની એક નદી છે તેની પાસે એક મોટું મદિર છે. તેમાં પ્રહ્લા, વિષ્ણુ ને રૂદ્રના મૂર્તિઓછે તથા મચ્છાવતાર ભગવાનની મૂર્તિ છે. તેમની પાસે આદ્ય થાયછે.

અનંત શયન પદ્મનાભ ભગવાનનાં દરસન કરવાથી મનુષ્યની મુક્તિ થાય છે. એ વીથેના પ્રમાણનો શ્લોક અત્રે લખ્યો છે.

શ્લોક.

અનંતશયનં નામ દક્ષિણાંબુનિધેસ્તટે ।

યત્ર શેતેસ્વયં વિષ્ણુઃ દર્શનાન્મુક્તિદોનૃણાં ॥

પદ્મનાભ ભગવાનના મંદિરમાં મલખાર દેશની સ્ત્રીઓ મંદિર-
રના કામ વિગેરે કરવાને ચાકરી રહેછે. તે દેશની સ્ત્રીઓને કેડસુધી
વસ્ત્ર પહેરવાનો ચાલછે બાકીનું શરીર ઉઘાડું રાખેછે. મંદિરમાં પ-
ણુ તેવાજ પહેરવેશથી રહેછે. ખાજ, વૃદ્ધ, યુવાન સર્વે તેવાજ પહેર-
વેશ પહેરે છે ને ત્યાંના લોકોના વિકારજીદિ હોતી નથી જનાર્દન
ભગવાનની યાત્રામાં નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરાવેછે, તે અત્રે લખ્યોછે.

સંકલ્પ:

નિરોહો દક્ષિણે દિગ્ભાગે દક્ષિણામ્બુવે સુત્તરે
કૂલે પંચક્રોશમધ્યે ગજારણ્યે અસીવર્ણયોર્મધ્યે બ્ર-
હ્મણઃશમશપાત્રે કળ્વાશ્રમ સમીપે નમઃપ્રજેશ્વરં
સન્નિધૌ વલ્કલાણ્યે ત્રિમુક્તિજનાર્દનક્ષેત્રે જનાર્દન
સ્વામીસન્નિધૌ ચક્રતીર્થાદિ ષટ્ષષ્ટિ કોટિ તીર્થ
સહિત ષાપવિનાશિની શોકવિનાશિની ઋણવિમો-
ચિની ગાયત્રી સાવિત્રી સરસ્વતી ગંગા યમુના કો-
ટિતીર્થ સ્નાન મહંકરિણ્યે ॥

પદ્મનાભના શહેરમાંથી પાણીની નહેર ખાંધી છે તેમાં વહા-
ણુ ચાલેછે તે વહાણમાં ખેસાને જનાર્દન ભગવાનની યાત્રા કરવાને
૧૨ ગાઉ જવાયછે તે ૪ પહોરમાં પહોંચાડેછે. ખીન્ને પગરસ્તો છે.
પણુ ગાડીનો રસ્તો નથી ત્યાં સાધુ વિગેરે હોડીને પણુ જનાર્દનનાં
દર્શન કરવા જાયછે. જનાર્દન વાસુદેવની મૂર્તિ ચાર જુજની છે. તે-
મનું મંદિર સમુદ્રને કિનારે સાધારણ મોઢુંછે. ને તે મંદિરમાં એક
નાનું મંદિરછે. તેમાં શિવજીનાં દર્શન છે.

ભગવાનને સ્નાન કરાવેછે તે અરણોદકનું જળ એક નીકમાં

યદ્ય મંદિરની બહાર ચક્રતીર્થ એ નામના કુંડમાં પડેછે. તે કુંડમાંથી તેના પાસેજ પાદતીર્થ એ નામના કુંડમાં ગોમુખદ્વારા જળ પડેછે. માટે તે કુંડનું નામ ચક્રતીર્થ સહિત પાદતીર્થ કહેછે.

સમુદ્રના કિનારે એક પર્વત છે. તે ઉપર અક્ષાએ યજ્ઞ કર્યો છે. તે કુંડનું નામ અક્ષકુંડ છે. તેમાંથી જનાર્દન ધ્રુપ એ નામના ગુંદર જેવા ધ્રુપ કરવાના ગદ્દા નીકળેછે. તેને ત્યાંના રહેવાસી ગરીબ લોકો કાઢી લાવેછે. ને તેને ઘણો મોઘો વેચેછે. તે ધ્રુપ યાત્રીજી લોકો વચ્ચાથી લાવેછે તેને અગ્નિ ઉપર મૂકીને ધ્રુપની ધુણી લેવાથી શરીરમાં ભૂત ડાકણ અક્ષરાક્ષસ હોય તે જતું રહેછે. એવું એ ધ્રુપનું માહાત્મ્ય છે.

એ પર્વત મોટો છે. તેમાંથી પ્રયક્ પ્રયક્ જળની ધારાઓ ૯ પ્રત્યક્ષ પડેછે, ને બીજી ઘણી અંતર્ગત પડેછે. તેમનું જળ મિષ્ટ છે. તેને તીર્થ કહેછે.

• પ્રથમ સમુદ્રમાં સ્નાન કરાયછે. આ ૯ તીર્થની ધારાઓ આગળ ઉભા રહીને ક્રમેક્રમે સ્નાન કરેછે. તે નવ તીર્થનાં નામ અત્રે લખ્યાં છે.

- ૧ શોકવિનાશિની ૪ સાવિત્રી ૭ સરસ્વતી
૨ ઋણવિમોચિની ૫ ગંગા ૮ કૌટીતીર્થ
૩ ગાયત્રી ૬ યમુના ૯ પાપવિનાશિની

એ ૯ તીર્થછે. તથા બાકીનાં ૧૧ કરોડ તીર્થછે. તેનાં નામો પુરાણમાં છે. તે અત્રે ગ્રંથ વધવાથી નથી. લખ્યાં જનાર્દન ભગવાનના ગામની આસપાસ ઘણી ઉત્તમ ગ્રાડીછે. તેમાં ઝેરકચોળાં તથા કાળુ કળીઆનાં વૃક્ષછે. તથા બીજાં ઘણાં ઉત્તમ જાતનાં વૃક્ષોછે. તેને ત્યાંના લોકો ઓળખેછે. જનાર્દનની યાત્રા વિશેના ૨ લોક અત્રે લખ્યા છે.

શ્લોક

યાગકાલેજિતોબ્રહ્માયેનદેવેનધીમતા ।

વૃદ્ધરૂપેણદેવેશોહ્યશનાર્થગતેનચ ॥૧॥

તંદેવંકરુણાસિંધુસ્થિતમદ્યાપિભોજને ।

અતૃપ્તંનિત્યતૃપ્તિંચ નૌમિદેવંજનાર્દનમ્ ॥૨॥

અગણિતગુણ ગણપૂરિતાત્માહ્યમય

વરદહસ્તોપાતુનો વલ્કલેશઃ ॥

અમરજન સુપૂજિત ચારુપાદઃ

અચલનિભપુષ્પ દેહોહ્યઞ્જજેનાભિપૂઙ્ગયઃ ॥૩॥

યો વસેદ્ ઘટિકામાત્રં પૂન્યક્ષેત્રે જનાર્દને ।

નરઋણ ત્રયં મુક્ત્વા નપુનર્જાયતે ભુવિ ॥૪॥

જનાર્દનથી પાછા નહેરમાં પદ્મનાભ આવવું. સાંથી ૧૦ ગાઉ ઉપર સુંદરેશ્વર મહાદેવ તૃણાવલી જતાં આવે છે. તેમનું મંદિર મોટું છે. તેમાં જળાધારી સહિત સુંદરેશ્વર મહાદેવનું લિંગ શિવ વિષ્ણુ બ્રહ્માત્મક છે. એ મંદિરમાં એક નાનું મંદિર છે, તેમાં રામ સીતા લક્ષ્મણ હનુમંત બિરાજે છે. તથા એક કુંડ છે તે ઉપર ભદ્રકાળીની મૂર્તિ છે. એજ મંદિરમાં પાર્વતી સહિત મહાદેવજી મૂર્તિમાન છે, તેમનું નામ ચિદંબરેશ્વર છે. તે મંદિરમાં પાર્વતીનું મંદિર જુદું છે. તેમાં એકલી પાર્વતીની મૂર્તિ છે. ત્યાં કાળબૈરવની મૂર્તિ છે. તથા મોટા ગણપતિ છે. નંદી પણ મોટો છે. હરિહરના પુત્ર શાસ્થાની મૂર્તિ છે. પ્રતાપી તીર્થનો એક કુંડ છે. તથા બાલાજીની મૂર્તિ છે.

સુંદરેશ્વરથી ૫ ગાઉ ઉપર કુમારી કન્યાની યાત્રા છે ત્યાં બળદ ગાડીમાં બેસીને જવાય છે. ત્યાં સમુદ્રના કિનારા ઉપર કુમારી કન્યાનું મોટું મંદિર છે. તેમાં કુમારી કન્યાની મૂર્તિ શ્યામવર્ણી ને ઘણી તેજ્યુક્ત છે. સમુદ્રના તીર ઉપર એક કુંડ છે. તેમાં જળ મીઠું છે. બીજી એક કુંડ મોટો મંદિરની પાસે છે. એ સમુદ્રની ક-

ન્યા છે ને તે કુમારી કન્યા કેમ કહેવાય છે? એ વિષે એક નાની કથા છે તે અત્રે લખી છે.

કથા.

મહાદેવજીના પુત્ર કાર્તિક સ્વામીની સાથે તે સમુદ્રની કન્યાનો વિવાહ કર્યો ને લગ્નનું મુહૂર્ત નક્કી કરીને સર્વ સાહિત્યની તૈયારી કરીને લગ્નના મુહૂર્ત સમય પહેલાં કાર્તિક સ્વામીએ પોતાની માતા પાર્વતીજીને પૂછ્યું કે હે માતા તમોએ મારું જે કન્યા સાથે લગ્ન કરવાનું નક્કી કર્યું છે. તે કન્યા ગુણમાં તથા રૂપમાં કેવી છે? ત્યારે પાર્વતીજીએ કાર્તિક સ્વામીને જવાબ આપ્યો જે રૂપ તથા ગુણમાં મારા બરાબર છે. એવું કાર્તિક સ્વામીએ સાંભળીને પોતાની માતાને કહ્યું કે હે માતા તમારા બરાબર જગતમાં બીજું ગુણરૂપમાં કોઈ નથી ને તમે કહો છો માટે એતો મારી માતા બરાબર છે. માટે હું તો જીવે કેમ પરણું? મારાથી તો પરણાય નહિ. એવી રીતે કાર્તિક સ્વામીએ પરણવાની ના કહી એ વાત કન્યાએ સાંભળી ત્યારે કન્યા કહે છે કે મારો પતિ જે કહેવાયો તેણે લગ્ન ન કર્યું માટે બીજા સાથે હું લગ્ન કરનાર નથી. તેથી આ સમુદ્રની કન્યા કુમારિકા રૂપે રહ્યાં છે તથા લગ્ન વખતે કંકુ ચોખ્ખા વિગેરે સામાન તૈયાર કરેલો પડી રહ્યો. તે ચોખ્ખા હજી સુધી પહાડમાંથી નીકળે છે તે સુંવાળા ને રેતની કાંકરી જેવા નીકળે છે તેને યાત્રાળુ લોકો પોતાને દેશ લઈ જાય છે. ને તે ચોખ્ખાના ધોવરામણનું પાણી જે સ્ત્રીયો પિયે તેમને વિધવાપણું પ્રાપ્ત થવું નથી. તથા ગર્ભવતી સ્ત્રીને પ્રસવ ન થતો હોય તો તે ચોખ્ખાનું પાણી પીવાથી જલદી કષ્ટ વગર પ્રસવ થાય છે. એવું એ ચોખ્ખાનું મહાત્મ્ય છે. આ કુમારી કન્યાનાં જે સ્ત્રી દર્શન કરે છે, તેને અખંડ સૌભાગ્ય રહે છે. ત્યાંની હવા બહુ જ સુંદર છે. માટે ત્યાં આસપાસના શહેર તથા ગામોના લોકો માંદા તથા સાજા તે હવા ખાવાને છે કુમારી કન્યાના ગામમાં ઐડા દિવસ રહેવા આવે છે. હવા એવી સુંદર છે કે શરીરમાંથી રોગને દૂર કરી બળ તથા તેજને આપે છે.

કુમારી કન્યાથી તૃણાવલીના સ્ટેશન સુધી બળદની ગાડીમાં બેસીને જવાય છે. ત્યાંથી રેલ ગાડીમાં બેસીને કુંભકોણની યાત્રાએ જવાય છે. ત્યાંસુધીનું રેલવે ભાડુ રૂ. ૩૨-૧૦-૦ લેઈ. ત્યાં કુંભધર મહાદેવજીનું ધણું મોટું મંદિર છે. તેમાં મહાદેવજીનું લિંગ જળાધારી સુધાં છે. એ મોટા મંદિરમાં બીજા દેવોનાં મંદિર જુદાં જુદાં છે. તેની વિગત.—

૧. મંદિરમાં સારંગપાણી શેષસાઈ ભગવાન સુતા છે.

૨. મંદિરમાં ચક્રપાણી ભગવાનની ઉભી મૂર્તિ છે.

૩. મંદિરમાં ગોપાળકૃષ્ણ ભગવાનની મૂર્તિ છે.

કુંભધર એ નામનો એક તીર્થ કુંડ છે. ત્યાં કાવેરી એ નામની નદી છે. ઉપર લખેલાં દર્શન તથા તીર્થમાં સ્નાનનું બહુ માહાત્મ્ય છે. એ વિષેના પ્રમાણના શ્લોક ભાગવતના એકાદશ સ્કંધમાં પાંચમા અધ્યાયમાં છે તે અત્રે લખ્યા છે.

શ્લોક

ક્વચિત્ક્વચિન્મહારાજદ્રવિડેષુચમૂરિશઃ ।

તામ્રપર્ણી નદીયત્ર કૃતમાલાપયસ્વિની ॥૩૯॥

કાવેરીચ મહાપૂણ્યા પ્રતીચીચ મહાનદી ।

યેપિબ્રન્તિ જલં તાસાં મનુજામનુજેશ્વર ।

પ્રાયોમક્તાભવિષ્યન્તિ વાસુદેવેઽમલાંશયાઃ ॥૪૦॥

કુંભકોણનું ગામ મોટું છે. ત્યાં જ ગાદી છે ત્યાં એક સન્યાસી મહારાજ ગાદીપતિ છે. તે વિદ્વાન છે તેમનો મહા કાવેરી નદીના તીર ઉપર છે.

કુંભકોણના ગામમાં બીજા દેવોનાં મંદિરો છે. તેમનાં નામ અત્રે લખ્યાં છે.

૧ નાગેશ્વરમહાદેવ   ૨ સોમેશ્વરમહાદેવ

૩ કાશીવિશ્વનાથ ૪ અભિમુક્તેશ્વર
૫ ગૌતમેશ્વર ૬ વ્રાણપુરીશ્વર ૭ કામહસ્તીશ્વર
૮ રામ સીતા લક્ષ્મણ હનુમાન ભરત શત્રુઘ્ન
૯ મૂર્તિયોનાં દર્શન એક મંદિરમાંછે.

કંભકોણથી પાછા ફરતી વખતે ચિદંબરેશ્વરની યાત્રા આંપેછે. ત્યાં સુધીનું રેલવે ભાડું ૩૦-૮-૦ લેછે. ત્યાં ચિદંબરેશ્વર મહાદેવજીનું મંદિર ઘણું મોટું છે. તેમાં પાર્વતી તથા મહાદેવજીની ધાતુની મૂર્તિયો એ બુજાની તેજોમય જોડે બિરાજે છે. ને ચિદંબરેશ્વર મહાદેવજીની મૂર્તિ એ બુજાની છે. તેમાં એક બુજા પોતાના ચરણાવિંદને દેખાડેછે કે આ મારા ચરણાવિંદનાં ભક્તિ પૂર્વક દર્શન કરો. એવી આસા મહાદેવજી પોતાના હસ્તથી દેખાડે છે. ને તે ચરણાવિંદનાં જો મનુષ્ય દર્શન કરશે તે પ્રાણીને બીજા હાથથી અભય મૂકતિ આપીશ એવી રીતે બીજા હાથ રાખ્યો છે.

આ મહાદેવજી પાસે એક સોનાની પેટી છે તેમાં મૃકાટિકા મણિનું શિવલિંગ જળાધારી સહિત છે. તેમનું ત્રિકાળ પૂજન વિધિપૂર્વક નિત્ય થાયછે. પૂજા કરતી વખતે પેટીમાંથી બહાર કાઢીને જ્યોત્સના સિંહાસન ઉપર પધરાવીને પૂજન કરે છે. પછી પેટીમાં બહુ સાચવીને રાખે છે.

એ દેવ બહુ પ્રાચીન વખતના છે. આ મૂર્તિમાન ચિદંબરેશ્વર તથા મૃકાટિકા શિવજીને દુધ દહિ મધ ધી સાકર, એ પંચામૃત જ્યોત્સના રાખીને સ્નાન કરાવે છે. ને મૂર્તિમાન પાર્વતી સહિત ચિદંબરેશ્વર ઉપર ૧૦૦ ઘડા દુધ, ૫ મણુ દહિ, ૧૦ શેર મધ તથા ૧૦ શેર ધી ને ૧૦ શેર શાકર, એ રીતે દેવને ઝોઝવના દિવસે રાત્રીએ કમ કમ વેદ મંત્રોથી અભિષેક કરીને અર્પણ કરે છે. શુદ્ધ જળના ૧૦૦ ઘડા ભરીને કમ કમથી વેદમંત્રો બણીને સ્નાન કરાવે છે. પછી બીજા રાજોપચાર પૂર્વક પૂજન થાય છે. તેમાં પહેલું ચિદંબરેશ્વરનું પૂજન થઈરહ્યા પછી પેટીમાના મૃકાટિકા શિવજીનું પૂજન

થાય છે. મોટા મંદિરમાં શેષશાઈ ભગવાનનું એક નાનું મંદિર છે. તેમાં એક કુંડ છે. તેમાં સ્નાનનું બહુ ફળ છે. કાળભૈરવનું નાનું મંદિર છે. ગણપતિની મોટી મૂર્તિ છે, ચિદંબરેશ્વરની ભોગ મૂર્તિ જુદી છે. તેમને આચ્છાદના દિવસમાં પાલખીમાં પધરાવી મોટો વરસોડો ચઢાવી ત્યાંથી ૪ ગાઉ ઉપર સમુદ્રના કિનારે જઈ ત્યાં પૂજન કરીને પાછા આનંદથી આવે છે, તેમની સાથે ઘણાં મનુષ્યો જાય છે.

મોટા મંદિરમાં શ્રી મૂળનાથ મહાદેવ તથા શિવકામ સુંદરી તથા તીલ ગોવીંદરાજ એમનાં નાનાં મંદિર છે. તથા ચિત્સભા, કનક સભા, દેવ સભા, નર્તન સભા, રાજસભા, એ પાંચ સભાઓનાં સ્થાન પણ મોટા મંદિરમાં છે. ચિદંબરેશ્વરથી પાછા વળતી વખતે હાસ્પેટ સુધીનું રેલવે બાંડું ૩. ૪-૧૩-૩ લે છે. ત્યાંથી કિંકંધા ૩ ગાઉ છે. તેમાં રંગસ્વામી શેષશાઈ ભગવાનનાં દર્શન એક નાના મંદિરમાં છે. ત્યાં વુંગભદ્રા નદી છે. તેમાં સ્નાનનું માહાત્મ્ય પુરાણમાં ઘણું લખ્યું છે. તે નદીના કાંઠે એક મંદિરમાં રામચંદ્રજીનાં દર્શન છે. એ મંદિરની પાસે સીતા સરોવરનો કુંડ છે.

કિંકંધાથી ૧૧ કોસ ઉપર પંપાસરોવર છે તેની જોડે માન સરોવર છે. એ જ સરોવર તળાવ જ્યાં છે^૧ અખાત સરોવર છે તેમનું જળ નિર્મળ છે. એ સરોવરમાં સ્નાનનું બહુ માહાત્મ્ય છે. એ સરોવરને કાંઠે લક્ષ્મીજીનું તથા શિવજીનું મંદિર છે કિંકંધામાં પાંચ પર્વત છે તેમાં એક અંજની પર્વત છે. તે ઉપર હનુમાનજીનાં જન્મભૂમી છે. તથા હનુમાનજીનાં દર્શન છે. બીજી માતંગ પર્વત છે. તે ઉપર ભદ્રાશિવ પાર્વતીનાં દર્શન છે. ત્રીજી માળવંત પર્વત છે. તે ઉપર રામ સીતા હનુમાન લક્ષ્મણજીનાં દર્શન છે. ચોથો હેમકુટ પર્વત છે. તે ઉપર શિવજી તથા હનુમાનજીનાં દર્શન છે. પાંચમો ત્રણિમુખ પર્વત છે. હંપી ગામમાં પંપેશ્વર મહાદેવજીનું મોટું મંદિર છે. તેમાં મહાદેવજીનું ત્રિકાળ પૂજન વેદોક્ત રીતિથી થાય છે. વાજાને રામચંદ્રજીએ માયો છે. તેનાં હાડકાં મોટાં મોટાં હજી છે. વુંગભદ્રા

---

૧ અખાત એટલે ખોદ્યા વિનાના ખાડામાં જળ ભરાયલું હોય તેને અખાત કહે છે.

નદીમાં ઉતરીને પંપાસરોવર જવાય છે. તેમાં જળ ઘણું છે. તેથી ચર્મનાવમાં બેસીને ઉતરાય છે, ચર્મનાવ એટલે મોઝા વાંસના ટોપલાને માંદે તથા બહાર ચામડાથી મઢી લે છે. તેવા પ્રત્યેક ટોપલામાં ૧૨ માણસોને બેસારીને સામે પાર ઉતારે છે. તે ટોપલાને ચર્મનાવ કહે છે. ને પ્રત્યેક માણસને ઉતારવાનું મૂલ્ય ૩ વા ૪ પૈસા લે છે. કિંકંધાથી પાછા હારપેટના સ્ટેશન સુધી આવવું ત્યાંથી ૧૦ ગાઉ ઉપર સોંડુર ગામ છે ત્યાં બેલગાડીમાં જવાય છે. ને સોંડુરથી ૪ ગાઉ પાઠ પર્વત ઉપર કાર્તિક સ્વામીનું મંદિર છે. ત્યાં સડક છે. ને સોંડુર ગામથી સીધું લઈ લેવું ને પર્વત ઉપર કાર્તિક સ્વામીના મંદિરમાં દેવનાં દર્શન કર્યા પછી એક આશુએ મંદિરમાં અડાળી છે, તેમાં રસોઈ કરવાની જગ્યા છે, ત્યાં રસોઈ કરી દેવને નૈવેદ્ય ધરાવી ભોજન કરાય છે ને વાસણ કાંઈ જોઈતું હોય તો દેવના પુજારી આપે છે. ને કાંઈ ને ધર્મોદા સદાવૃત લેવું હોય તો મંદિરમાંથી આપે છે. ને લાકડાં તો આસપાસની ઝાડીમાંથી મફત જોઈએ તેટલાં લઈ આવે છે. કાર્તિકસ્વામીના પહાડ ઉપર ચઢતાં વચમાં હરિશંકર નામના મહાદેવજીનું શિવલિંગ જળાધારી સહિત એક નાના મંદિરમાં છે. ત્યાં એક ગૌ-મુખ છે. તેમાં થઈ પહાડમાંથી જળના પ્રવાહનો ધાધોડો પડે છે. તેથી એક કુંડ ભરાયા કરે છે. આ જગા ઉપર એક ઓરડી છે. તેમાં એક બ્રાહ્મણ પૂજા કરવા રહે છે. એ જગા બહુ એકાંત તપ કરવા લાયક છે.

ત્યાંથી આગળ પહાડ ઉપર કાર્તિક સ્વામીનું મંદિર મોટું છે. તેમાં કાર્તિક સ્વામીની મૂર્તિ શ્યામવર્ણ બહુ તેજસ્વી બે બુજાની છે. તેમાં એક બુજામાં કૌચ પક્ષી તથા બીજી બુજામાં છડી છે. ને નીચે ચરણાર્પિદ પાસે વાહન મોર છે. જોડે બીજા મંદિરમાં પાર્વતીની મૂર્તિ શ્યામવર્ણ તેજઃપુંજ છે. ને કાર્તિક સ્વામીના મંદિર પછાડી મહાદેવજીનું નાનું મંદિર છે. તથા બીજું એક શિવજીનું મંદિર કાર્તિક સ્વામીના મંદિરની પાસે છે. તે મંદિરની બહાર સામે અગસ્તિ કુંડ છે. તેમાં જળ મિષ્ટ છે. તે જળ દેવને સ્નાન કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે. તેમાં કાંઈને સ્નાન કરવા દેતા નથી. તેમાંથી બહાર જળ લાવીને સ્નાન થાય છે. તથા રસોઈ વિગેરેમાં વપરાય છે. એ કુંડ ઉપર એક નાના મંદિરમાં અગસ્તિ ત્રિપિની મૂર્તિ છે. તથા બીજા ના-

ના મંદિરમાં શેષશાઈ જગવાનનાં દર્શન છે. કાર્તિકસ્વામીના દર્શન કોઈ સ્ત્રીથી કરાતાં નથી. ને કદાપિ કોઈ સ્ત્રી કરે તો તે સ્ત્રી ૭ જન્મ વિધવા થાય ને પુરૂષ તેમનાં દર્શન કરે તો બહુ પુણ્ય ફળ પામે છે ને બ્રહ્મણ દર્શન કરે તો ૭ જન્મ સુધી ધનાઢ્ય વેદ પારંગત થાય એવું માહાત્મ્ય છે.

હારપેટના સ્ટેશનથી સોલાપુર સુધીનું રેલવે બાકું રૂ ૩-૧-૬ લે છે. ત્યાંથી ૧૨ ગાઉ બળદની ગાડીમાં ગુણજીભવાનીની જાત્રાએ જવાય છે. તેમનું ગામ મોટું છે. તેમાં ગુણજી ભવાનીનું મંદિર મોટું છે. તે મંદિરમાં માતાજીની મૂર્તિ ૮ જુજની ઉભી મહિપાસુર દેવ-ત્વને ત્રિશૂળથી માર્યો તે સમયની છે. માતાજીના સન્મુખ ભવાની-ચંકર એ નામના શિવજીનું મંદિર છે. ત્યાં પીતળનો નંદી છે. માતાજીના મંદિરમાં કલ્લોલ તીર્થનો કુંડ છે. તેમાં બ્રહ્મણ જાતિ વિના બીજાને નહાવા દેતા નથી. ને બ્રહ્મણ તથા તેમની સ્ત્રીઓ પાસેથી એક આનો લે છે ત્યારે નહાવા દે છે. નરસિંહજી તથા અંકુબાનં દર્શન માતાજીના મંદિરમાં એક નાનું મંદિર છે. તેમાં થાય છે. ત્યાં એક ગૌમુખ છે, તેમાંથી જળની ધારા પડે છે, તે ધારા નાગ ઉભારહીને લોકો સ્નાન કરે છે. આ જળ માતાજીને સ્નાન કરાવવાના ઉપયોગમાં લે છે. મંદિરના પુજારો મરેડા છે. માતાજીને નૈવેદ્ય સર્વે લોકો પોતાને ઘેર પવિત્રતાથી રસોઈ કરેલી હોય તેમાંથી થાળમાં પુરીને મંદિરમાં લઈ જઈને ધરાવે છે. આ મંદિરમાં પથરાનો ચોક છે તેમાં દેખાય એવા અનેક જાતના રૂપાના સિંકાના રૂપૈયા પગથિયામાંથી તે ચોક તથા મંદિર સુધીમાં દાટે છે. તે હજારો રૂપૈયા દટાયલા હોય છે. ને હાલ પણ રૂપૈયા દાટવાની બાધા રાખીને તે બાધા મૂકવા જાય તો તેનો કર લઈને પછી રૂપૈયા દાટવાની રજા આપે છે, માતાજીની પૂજા ચારે વર્ણના લોકો અડકીને કરે છે.

સંખ્યાઓના આંકડા તથા નામ.

એકાંકી = ૧	મુકામલેકું = ૭૭	ડભામિમુકું = ૭૩
૨કું = ૨	મુકામમનમંદી = ૩૮	ડભામનાળયુ = ૭૪
મુકું = ૩	મુકામતુમંદી = ૩૯	ડભામએમફુ = ૭૫
નાળયુ = ૪	નાળભામ = ૪૦	ડભામહાર = ૭૬
એમફુ = ૫	નાળભામએકાંકી = ૪૧	ડભામલેકું = ૭૭
આર = ૬	નાળભામરંકું = ૪૨	ડભામમનમંદી = ૭૮
લેકું = ૭	નાળભામમુકું = ૪૩	ડભામતુમંદી = ૭૯
મનમંદી = ૮	નાળભામનાળયુ = ૪૪	એનભામ = ૮૦
તુમંદી = ૯	નાળભામએમફુ = ૪૫	એનભામએકાંકી = ૮૧
ફદી = ૧૦	નાળભામહાર = ૪૬	એનભામરંકું = ૮૨
પદકું = ૧૧	નાળભામલેકું = ૪૭	એનભામમુકું = ૮૩
પદરકું = ૧૨	નાળભામમનમંદી = ૪૮	એનભામનાળયુ = ૮૪
પદમુકું = ૧૩	નાળભામતુમંદી = ૪૯	એનભામએમફુ = ૮૫
પદનાળયુ = ૧૪	હાભામ = ૫૦	એનભામહાર = ૮૬
પદલેનું = ૧૫	આભામએકાંકી = ૫૧	એનભામલેકું = ૮૭
પદહાર = ૧૬	આભામરંકું = ૫૨	એનભામમનમંદી = ૮૮
પદલેકું = ૧૭	આભામમુકું = ૫૩	એનભામતુમંદી = ૮૯
પદમનમંદી = ૧૮	આભામનાળયુ = ૫૪	તુભામ = ૯૦
પદતુમંદી = ૧૯	આભામએમફુ = ૫૫	તુભામએકાંકી = ૯૧
ધરવામ = ૨૦	આભામહાર = ૫૬	તુભામરંકું = ૯૨
ધરવામએકાંકી = ૨૧	આભામલેકું = ૫૭	તુભામમુકું = ૯૩
ધરવામરંકું = ૨૨	આભામમનમંદી = ૫૮	તુભામનાળયુ = ૯૪
ધરવામમુકું = ૨૩	આભામતુમંદી = ૫૯	તુભામએમફુ = ૯૫
ધરવામનાળયુ = ૨૪	હારવામ = ૬૦	તુભામહાર = ૯૬
ધરવામએમફુ = ૨૫	હારવામએકાંકી = ૬૧	તુભામલેકું = ૯૭
ધરવામહાર = ૨૬	હારવામરંકું = ૬૨	તુભામમનમંદી = ૯૮
ધરવામલેકું = ૨૭	હારવામમુકું = ૬૩	તુભામતુમંદી = ૯૯
ધરવામમનમંદી = ૨૮	હારવામનાળયુ = ૬૪	નુર = ૧૦૦
ધરવામતુમંદી = ૨૯	હારવામએમફુ = ૬૫	મુનુર = ૩૦૦
મુકામ = ૩૦	હારવામહાર = ૬૬	નાનુર = ૪૦૦
મુકામએકાંકી = ૩૧	હારવામલેકું = ૬૭	એમફુનુર = ૫૦૦
મુકામરંકું = ૩૨	હારવામમનમંદી = ૬૮	હારનુર = ૬૦૦
મુકામમુકું = ૩૩	હારવામતુમંદી = ૬૯	લેડનુર = ૭૦૦
મુકામનાળયુ = ૩૪	ડભામ = ૭૦	મનમંદીનુર = ૮૦૦
મુકામએમફુ = ૩૫	ડભામએકાંકી = ૭૧	તુમંદીનુર = ૯૦૦
મુકામહાર = ૩૬	ડભામરંકું = ૭૨	વેમરપામલુ = ૧૦૦૦

નાણાનાં નામ.

આરકુકુ=૧ પાઈ	રંકુનુરઆના=૦) ૨	ફદીઆના=૦ ૨
આકકુકુ=૨ પાઈ	રંકુ મુકાળ આના =	પદકુકુઆના=૦ ૨
આકટીનુરકુકુ=૩ પાઈ	૦) ૨ ૧ ૧ ૧	પદરંડઆના=૦ ૧ ૧ ૧
રંડકુકુ=૪ પાઈ	મુડઆના= ૦) ૨	પદમુકુઆના=૦ ૧ ૧ ૨
કાળઆના=૦) ૦ ૧	મુકુકાળઆના=૦) ૨ ૧	પદનાળમુઆના =
અડકુઆના=૦) ૦ ૧ ૧	મુકુનુરઆના=૦) ૨ ૧ ૧	૦ ૧ ૧ ૨
નુકાળઆના=૦) ૦ ૧ ૧ ૧	મુકુમુકાળઆના =	પદહોકુઆના=૦ ૧ ૧ ૨
આકઆના=૦) ૨	૦) ૨ ૧ ૧ ૧	પદહોકુઆના= ૧
આકટીવાળઆના= ૧	નાળમુઆના=૦ ૧	આકટીકાળરૂપ=૧ ૧
આકટીનુરઆના= ૧ ૧	અધકુઆના=૦ ૧ ૨	આકટીનરૂપ=૧ ૧ ૧
આકટીમુકાળઆના=	હારઆના=૦ ૨	આકટીમુકાળરૂપી=૧ ૧ ૧ ૧
૦) ૨ ૧ ૧ ૧	હેડઆના=૦ ૨ ૧	રંડરૂપીઆ= ૨
રંડઆના=૦) ૨	હાનમંદીઆના ૦ ૧	રૂપાપલુ=રૂપીઆ
રંકુકાળઆના ૦) ૨ ૧	તુમંદીઆના=૦ ૧ ૨	કુડકુ=પૈશા

પરચરણ ચીજોનાં નામ.

ભાંગાર=સોનું.	કુંકમ=કંકુ	શ્વેરકાઆ=કુધી
વેડી=રૂપ.	કાંદીપપુ=તુવેરનીદાળ	આસમણી=ચોળાનિ
રાગી=તાંબુ.	શનગપપુ=ચણાનીદાળ	કાઆ=શીંગો
પીતળે=પીતળ.	ઉદીપપુ=અડદનીદાળ	નીમકાઆ=લીંબુ
વીશરૂઆકુ=જમવા	કેશલપપુ=મગનીદાળ.	ચીતપડુ=આંબલી
નાંપતરાણાં	આરામણીપપુ=ચોળા-	ચીરપકાઆ-મુકાંમરચાં
તામળપાકુ=પાંત આ-	નીદાળ.	પછેમારકાઆ=લીલાં
વાનું.	રાગી=બાવટો	મરચાં
વકેળુ=સોપારી	આરટીકાઆકાચકેળાં	આવાલુ=રાઈ
પળાકાંબુ=દાતણ.	આરટીપડુ=પાકાં કેળાં	જીલગરા=જીરૂ
મચોનીળુ=મીઠુપાણી	મુદરોપપુ=કાજુકળી-	મેલાંમ=ગોળ
ઉપુનીલુ=આઈપાણી	આની દાળ	તલેશકરા=સફેદ આંડ
બીઆમ=ચોખા.	ભીંડાકાઆ=ભીંડા	કાલગાંડા=શાકર
પપુ=દાળ	બીરકાઆ=તુરોઆં	ઊપુ=મીઠું
પીડી=લોટ	કોનરકાઆ=ગવારની	તલેદીવરનામ=સફેદરંગ
બીઆમપીડી=ચોખા-	શીંગો.	નલપુર નામ=કાલોરંગ
નો લોટ	કાતરીકાઆ=વંતાક	પશુપુવરનામ=પીલોરંગ
ગોદામપીડી=ધૂઝીનોલોટ	કાકરકાઆ=કારેલાં	પશુપુ=જીવદર

મામડીકાઆ=કાચોકેરી
મામડીપડુ=પાકી કેરી
નેધ=ધી
મચાનુંન=મીઠું તેલ
આમદાન=એરંડીયું
ગંફા=ટોપલો
ચાટા=સુપડું
ઓપરકટો=સાવણી
હિલું=ધર
મીધમીધા=મેડાઉપર
પડીકટલું=દાદરો
તીનમીદા=આટલો
તલપુ=ખારણું
વાકલી=ચોકડું
એકીજુડી= શાઈનો ખ-
ડીયો
પશતકું=ઓપડી
કત્તી=પાળીઅથવાચાપુ
ગરેટી=કડછી
ચાંબુ=લોટો
પોઈ=ચુલો
નીપુ=દેવતા
પેનો=કલમ
કટલાં=લાકડાં
પીડકલાં=ઝાણાં
બોગલું=ફોપલા
ઊંચ=ગામ
અઈઆરંડી=આવોભ-
ઈઆ
અઈઆકુચાંડી=અસો

ભયા
મીરચેકડા=તમો કેમ
વચીનારે આબ્યા
મીકુએમ તમારે શું જો
કાવલી=ઈએ છીએ
માકુ તાવ અમારે જ-
કાવેરે ગા જાઈએ
મોમૂઆતરે અમે જ-
કુચીવાળાનું તરો જવા
ના છીએ
મેમુશેતુગાંદરા અમેએ
મેચરપોતાનું તખંદુર
મેચરજઈશું
શરએમટીવાલું=તમે શી
નાતના
મેમુબમ અમે ગુજરા-
ણગુજરે તી બ્રાહ્મણ
મેરચેકડાગે તમો ક્યાં-
ડીવચીનારે થીઆબ્યા
મેમુઅમદાઆ અમે
દનચોવચીનાનું શ્રી અ
[મદાવાદથી આવા
મીતોકુડાએવ તમોકોણ
રએવરેઉતારે કોણજો
અનીદીનાળું તમેકેટલા
ઈકડા ઉટારે દીવસઅ
છી રહેશો
રંડુમંડદીનાડુંડું અમેએ
હીમેમુરપોતાનું શ્રણ દા
હાડા રહીશું

મીરપોઈજી તમો જઈ-
લદીરંડી વેહેલાઆ
વો
મેરબોજન તમારેજમ
થીઆઈદી હા થયું કે
મીટોકવંટા તમારે તહીં
આઈદી રસોઈથઈએ
મીકુંઆ તમારે કેટલાં
નિમોડેલું છોકરાં
આડબીડે છોકરીએ
હુઆની કેટલી
મોગબીડે
હુઆની છોકરા કેટલા
નઆના=ખાપ
તલી=માનુશ્રી
માપેલાગૂ=મારીબાયડી
મામાગાર=સસરા
મેનમાંમા=મામા
ચીતનાઆના=નાહાના
કાકા
પદેનાઅના=મોહોટા
કાકા
અમાગાર=માસુ
મેનઆના=દોઈ
હુહુકું=જમાઈ
મેનહુહુકું=ભાણેજ
બીમાવમરેડી=તમારો
સાળો
માબાવા=મારા બનેવી
છતર=ધર્મશાળા

જાહેર ખખર.

આ પુસ્તક નીચે લખેલે ઠેકાણેથી રોકડી કીંમતે મળશે.

અમદાવાદમાં.

ત્રણ દરવાજાના મેદાનમાં ખાલેટનની હવેલી ની-
ચે ખુકસેલર જગજીવન દલપતની કુકાનેથી વેચાશે
મળશે, તથા ખાડીઆમાં જોડાભાઈની પોળમાં ગ્રંથ-
કર્તાના ઘેરથી મળશે.

આ પુસ્તકમાં કેટલાએક શ્લોકો સંસ્કૃત ભાષામાં
લખેલાછે તેને ખંનતા પ્રયત્નથી શુદ્ધ કર્યાછે તથાપિ
તેમાં તથા ભાષામાં કાંઈ અશુદ્ધ હોય તેને વાંચનાર
સદ્ગૃહસ્થો સંભાળી લેશે એવી આશા રાખું.

હ. વા. જો.

